

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**кафедра теорії та історії світової літератури
імені професора В.І. Фесенко**

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
з літературознавства**

на тему: **ХУДОЖНІ СТРАТЕГІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНОЇ
ПРОБЛЕМАТИКИ В (АНТИ)УТОПІЇ ДЖ. ВІНДЕМА «ПОГЛЯНЬ НА
ДОРОГИ ЇЇ»**

Студентки
групи МЛа 51-18
спеціальності 035 Філологія
спеціалізації 035.041 Германські мови
та літератури (переклад включно),
перша – англійська
освітньо-професійної програми Світова
література і художній переклад
(англійська і друга іноземна мова)
Бакай А. С.

Допущена до захисту
«___» _____ року

Науковий керівник професор, докт.
філол. наук Висоцька Н. О.

Завідувачка кафедри
_____ Шимчишин М. М.
(підпис)

Національна шкала _____
Кількість балів: _____ Оцінка: ЕКТС ____

Київ – 2019 рік

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
KYIV NATIONAL LINGUISTIC UNIVERSITY**

Department of Theory and History of World Literature

QUALIFICATION WORK
in Literature Studies

on the topic **TEXTUAL STRATEGIES OF PRESENTING GENDER ISSUES IN
JOHN WYNDHAM'S (ANTI)UTOPIA CONSIDER HER WAYS**

By the student
of group MJa 51-18
specialty 035 Philology
specialisation 035.041 Germanic
Languages and Literatures (Translation
Included), First Language – English
educational program World Literature and
Literary Translation (English and the
Second Foreign Language)
Bakai A. S.

Admitted for the defense
« ____ » _____

Research supervisor Doctor of Sciences
(Philology), Professor Vysotska N. O.

Head of the department
_____ Shymchyshyn M. M.
(signature)

National scale
Points: _____ Mark: ECTS ____

Kyiv – 2019

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСНОВКИ РОЗГЛЯДУ ПРОБЛЕМАТИКИ АНТИУТОПІЇ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО УТОПІЧНИЙ ЖАНР.....	7
1.1. Утопія, дистопія, антиутопія.....	7
1.2. Тілесність як об'єкт філософських та літературознавчих студій.....	31
Висновки до розділу 1.....	41
РОЗДІЛ 2. ПОЕТИКАЛЬНІ ТА НАРАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРУ.....	42
2.1. Жанрові ознаки повісті Дж. Віндема «Поглянь на дороги її».....	42
2.2. Тілесність як топос та центральний образ твору.....	53
2.3. Жіноча репродуктивність як суспільна функція.....	66
2.4. Образ наратора у повісті.....	70
Висновки до розділу 2.....	74
ВИСНОВКИ.....	75
RESUME.....	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	79

ВСТУП

Сучасні умови життя яскраво свідчать про те, що гендерна проблематика продовжує залишатися актуальною та багатовимірною. Незважаючи на той факт, що такі культурні процеси, як зміна ролі жінки у суспільстві, свобода в гендерній самоідентифікації та самовираженні мали неабиякий вплив на створення більш позитивних тенденцій у суспільстві, гендерні стереотипи все ще демонструють стабільність та стійкість у своїх проявах. Це не дивно, адже стереотипи є комплексним явищем та результатом розвитку суспільства. Стереотипи можуть стосуватися будь-якої сфери людського існування, починаючи з візуальної складової людського тіла та завершуючи родом діяльності, з яким пов'язана людина.

Парадигма гендерних стереотипів, які стосуються тіла та діяльності жінки, також є змінною в залежності від перспективи та історичного періоду. Якщо заглибитись у проблему реалізації гендерної проблематики в літературних творах, очевидно, що комплексність проблеми гендеру ускладнюється завдяки тому, який жанр обирає автор для трансляції своїх ідей, епохи, з якої походить автор, і ступенем експліцитності ідейного навантаження твору. Згідно з цими положеннями, при вивченні гендерної проблематики твору, необхідно враховувати весь комплекс чинників, які могли вплинути на точку зору автора та його вибір наративної стратегії. Всі вищезазначені фактори є наскрізними для аналізу гендерної проблематики антиутопії Джона Віндема «Поглянь на дороги її». Саме комплекс, який складається з жанрової специфіки твору, точки зору автора, проблематики повісті та зосередження на питаннях гендеру та жіночої тілесності, є основою для подальшого аналізу твору.

Актуальність дослідження полягає у потребі глибшого вивчення механізмів інтеракції між жанровими ознаками твору, вибором стратегії реалізації гендерної проблематики та їхнім поєднанням з аналізом зовнішніх чинників, які

потенційно вплинули на формування ідейного апарату твору. Крім того, повість Віндема досі не ставала об'єктом дослідження у вітчизняному літературознавстві.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі художніх стратегій реалізації гендерної проблематики в антиутопії Джона Віндема «Поглянь на дороги її».

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання низки **завдань**:

- простежити розвиток антиутопічного жанру та визначити теоретичні засновки розгляду проблематики антиутопії в контексті сучасних уявлень про утопічний жанр;
- проаналізувати наявність жанрових ознак антиутопії у повісті Джона Віндема
- виявити основні підходи до вивчення проблематики тілесності в контексті гендерної проблематики та суспільної функції тіла;
- визначити художні домінанти репрезентації тілесності як топосу та центрального образу твору в рамках гендерної проблематики;
- визначити стратегії художньої репрезентації жіночої репродуктивності як суспільної функції;
- на основі інтерпретації твору Джона Віндема аргументувати вибір типу наратора.

Об'єктом дослідження є науково-фантастична повість Джона Віндема «Поглянь на дороги її».

Предметом дослідження є художні стратегії реалізації гендерної проблематики в науково-фантастичній повісті Джона Віндема «Поглянь на дороги її».

Методологічні засади роботи. У роботі використано комплексний підхід до аналізу тексту. Теоретико-методологічну базу складає дослідження теоретичних засад розгляду жанру антиутопії в контексті сучасних уявлень про жанри утопії, дистопії та антиутопії (П. Рікер, М. Маннгайм, Тузовський І.). Наукові праці П.

Рікера та М. Маннгейма також стосуються ідеологічного аспекту аналізу твору. Проблематика тілесності в літературних та філософських студіях досліджується на основі робіт О. Гомілко, Д. Міхель та інших. Наратологічний підхід складає базу для аналізу художніх стратегій реалізації гендерної проблематики твору. Біографічний метод допомагає створити зв'язки між ідеологічним наповненням повісті та впливом низки чинників на творчість Джона Віндема. Культурно-історичний та соціально-історичний підходи допомагають визначити тенденції розвитку жанру антиутопії та тих зовнішніх факторів, які могли б вплинути на реалізацію гендерної проблематики та проблематики тілесності в творі.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаної літератури (41 позиція). Загальний обсяг дослідження становить 82 сторінки, із них 67 сторінок основного тексту.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСНОВКИ РОЗГЛЯДУ ПРОБЛЕМАТИКИ АНТИУТОПІЇ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО УТОПІЧНИЙ ЖАНР

1.1 Утопія, дистопія, антиутопія

Питанню відмінностей між жанрами утопії, дистопії та антиутопії присвячена велика кількість літературознавчих розвідок. Це не дивно, адже кожен з цих жанрів не тільки відображає тенденції та настрої окремої історичної доби, але й в різні періоди мав неабиякий вплив на розвиток літератури, мистецтва і гуманітаристики в цілому. Три жанри є взаємопов'язаними і похідними одне від одного. Саме з цієї причини кожен з них неможливо розглядати окремо для того, щоб побачити повну картину взаємовпливів.

Бажання переосмислити реальність є тим фактором, який об'єднує жанри утопії, дистопії та антиутопії, хоча це бажання і є результатом різних первинних імпульсів. Втеча від реальності та від негативних умов існування, незадоволення зовнішніми чинниками, які формують побут та повсякденне існування людини, прогрес, який захоплює та лякає своїм темпом і наслідками, – все це та багато інших факторів призвели до альтернативного тлумачення історії, державної та суспільної структури, моральних цінностей та іншого. Шлях, за яким йде кожен жанр, різниться – від уявлення ідеального структурованого суспільства в утопії до постапокаліптичних жахів дистопії і замаскованих спотворених ідеалів антиутопії.

Жанр антиутопії не втрачає актуальності і в сучасному літературному світі. Незважаючи на велику кількість літературознавчих досліджень та творів з різноманітною тематикою, жанр антиутопії, різні його аспекти та шляхи розвитку все ще залишаються предметом дискусій. Отже, для розуміння специфіки жанру антиутопії та подальшого аналізу антиутопічної повісті Джона Віндема «Поглянь на дороги її» з точки зору її належності до даного жанру, необхідно ознайомитися

з теоретичними засновками в контексті сучасних уявлень про жанр антиутопії у порівнянні з утопією та дистопією.

Утопія

Феномен утопії з'являється в епоху Відродження і з того часу набуває неабиякого розвитку в літературі, філософії, ідеології, політиці, архітектурі та в інших сферах. Термін «утопія» походить з назви твору Томаса Мора та перекладається з грецької як «(хороше) місце, якого не існує» [20]. «Утопія» є грою слів *utopia/eutopia* (походить від грецького іменника *topos* (місце) та префіксів *u* (не) та *eu* (хороший) [1, с. 35]. Виходячи з назви жанру, можна достатньо легко визначити його основний фокус – ідеальне уявне суспільство, в якому немає недоліків реального світу. Цей абстрактний ідеал стосується таких явищ, як мораль, суспільний та державний устрій та структура, відношення до праці та до інших сфер життя. Утопічний вимір є достатньо різким контрастом до дійсного стану речей і в будь-якому випадку є недосяжним (як і будь-який ідеал). Станом на сьогодні, термін «утопія» і досі залишається неоднозначним та «двоїстим». Це означає, що хоч утопічне місце і є ідеалом, запорукою щасливого життя його мешканців і напрямком, за яким рухається суспільство, цього ідеалу все одно неможливо досягти, не кажучи вже про його неоднозначність та суперечливість. В утопії кожна людина щаслива, виконуючи свою конкретно визначену функцію.

Якщо зібрати всі перераховані характеристики, то можна описати літературну утопію наступним чином – це жанр літератури, який має за основну ціль протиставлення реального та омріяного стану держави або суспільства. При цьому бажаний фантастичний світ є обов'язково кращим, адже в ньому відсутні негативні риси реального світу. Згідно з визначенням визнаного хорватсько-канадського літературного критика Дарко Сувіна: «Утопія – це вербальна репрезентація людського псевдо-суспільства, в якому соціополітичні установи,

норми та індивідуальні відносини організовані згідно з принципами, які є кращими ніж в суспільстві, в якому живе автор» (переклад мій. – А. Б.) [28, с. 281]. Однак, незважаючи на те, що термін «утопія» передбачає позитивну конотацію, якщо у сучасному світі будь-яке явище змальовується з використанням прикметника «утопічний», то воно зазвичай зображене скоріше у негативному світлі. Прикметник «утопічний» частіше за все використовується для того, щоб поглузувати з чогось нереалістичного, ідеалістичного та абсурдного. З негативної точки зору, утопія – це в першу чергу ілюзія, яку неможливо втілити в життя, пошуки неосяжної примарної мрії, які не дадуть належного результату.

Феномен утопії можна віднести до одного з найпопулярніших та найбільш досліджуваних явищ у сфері гуманітарних наук. Враховуючи цей факт, казати про новітні відкриття в галузі досліджень утопії майже неможливо. Однак є декілька факторів, які все ще спонукають розглядати утопію з перспективи сучасних уявлень про цей жанр. У двадцять першому столітті майже повністю забулась причина виникнення утопії та роль, яку вона виконувала протягом попередніх епох. Ця роль стане зрозумілою тільки в тому випадку, якщо відійти від буквального сприйняття утопії в контексті реального світу. Проекція утопії на реальні події була однією з причин занепаду жанру. Утопія більше не була засобом передачі основних турбот суспільства, а ідеалізовані гіпотетичні світи стали об'єктом глузувань. Саме із цим пов'язана дискримінація утопії у двадцятому столітті та, зокрема, подальше виникнення жанру антиутопії.

Антиутопія була покликана знищити утопію як жанр та викрити всі її слабкі місця за допомогою іронії. Незважаючи на всі вищевказані негативні фактори, жанр утопії все ще живе та трансформується в залежності від історичної епохи та стану суспільства в той чи той період. До того ж, неможливо аналізувати сучасні тенденції розвитку антиутопії, не беручи до уваги розвиток жанру утопії та його особливості.

Широкий вжиток терміну «утопія» призводить до того, що утопією зазвичай називають цілу низку найрізноманітніших уявних «кращих» світів та ідеальних суспільств, які відносяться до різних галузей пізнання. Саме тому можуть виникати труднощі з тим, щоб визначити відмінність літературної утопії від утопії з інших сфер. Для цього слід розрізнити змістові та формальні ознаки утопічного літературного жанру у контрасті та порівнянні з іншими суміжними та схожими уявленнями про утопію. Поміж різних уявлень про утопію можна виділити:

- 1) Релігійне уявлення – концепції втраченого часу та очікування (рай/Едем, Золотий Вік, друге пришествя Христа);
- 2) Народні казки та легенди (Аркадія, легенди про Атлантиду);
- 3) Політичні концепції (наукові трактати, маніфести, філософія утопії, ідеологія);
- 4) Комуністичні ідеї (комуністичні громади, засновані на теоріях Роберта Оуена, Шарля Фур'є та Етьєна Кабе) та інші [2, с. 236].

Всі «переплетіння» між галузями вжитку концепції утопії можуть накладатись одне на одне та одночасно бути частиною уявного літературного світу. Для того, щоб відокремити літературну утопію, слід перш за все звернути увагу на зміст утопічних літературних творів. Беручи до уваги цю думку, можна повернутися до порівняння утопії в літературному та релігійному контекстах. Часто можна зустріти припущення, що сюжет в літературній утопії є лише варіацією на тему біблійного раю. Звичайно, неможливо заперечити, що християнська релігія та концепція раю відіграли неабияку роль у формуванні ідеї про ідеальний світ. Світ, в якому немає несправедливості, це той ідеал, який об'єднує релігію та утопію.

Не дивлячись на те, що класична утопія вважає релігію важливою, а сучасна утопія, навпаки, знецінює всі релігійні прояви та трансцендентальні ідеї, літературна утопія і дистопія в більшості випадків зосереджуються на соціополітичній тематиці. Щодо змісту утопії, світ, який зображується в

літературній утопії, є ідеальним з точки зору політичного та економічного процвітання. Саме тому сюжет в утопії зазвичай не пов'язаний із прагненням до релігійних реформ заради уявного майбутнього світу [35, с. 82].

Віра в соціальні процеси, а не в божественне втручання в якості рушія прогресу також відокремлює літературну утопію від релігії. Деякі утопії дійсно використовують пасторальні образи: неторкана природа, невинність мешканців утопічного світу, відсутність жорстокості – всі ці образи можна віднести до райської тематики. Відмінність між релігійним зображенням раю та літературною утопією також полягає в сприйнятті суспільства. В той час, як літературна утопія зображує суспільство, яке складається з політично зрілих громадян, таку категорію взагалі не можна застосувати до мешканців раю.

З огляду на соціологічні концепції, утопію можна розглядати в контексті праць Маркса, Енгельса, та Маннгейма. З соціологічної точки зору, явище утопії є важливим не за формою та змістом, а за своєю функцією [35, с. 45]. У соціологічному вимірі утопія виявляється у чіткому окресленні того, як має виглядати «покращене» суспільство. Подібний опис є частиною пропаганди та своєрідним орієнтиром для людей, згідно з яким вони охоче «будують» нове суспільство. Судячи з історичного контексту, такі чітко означені уявлення про «кращий» світ мають неабияку силу і можуть дійсно сприяти революціям та глобальним змінам.

Політика часто вважається невід'ємною складовою літературної утопії. Політичний стан, зображений в утопічній літературі, напряду походить з глобального незадоволення політичними реаліями, і таким чином автор намагається викрити недоліки державного устрою через сатиру. Незважаючи на це, хоча політичні ідеї в утопії і беруть свій початок в реальності, вони завжди є гіпотетичними та трансформованими. Тут доречно процитувати Нортропа Фрая: «Утопія – це спекулятивний міф; вона створена для того, щоб транслювати бачення соціальних ідей, а не для того, щоб бути теорією, яка поєднує соціальні

факти разом» (переклад мій. – А. Б.) [29, с. 45]. Це саме те, що в корні відрізняє літературну утопію від ідеології, політики та комуністичної утопії, адже утопія трансформує реальність та справжній хід речей, на відміну від ідеології, яка є прямим відображенням реального світу. Ідеологія шукає вираження в рамках конкретних політичних моделей. Утопія, в свою чергу, не виходить за межі уявного простору. І хоча в утопічному творі можливі коментарі, посилання та думки щодо покращення реального стану речей, літературна утопія ніколи не зображає політичні реалії справжнього суспільства і не будує теорій з ціллю їх практичного використання.

Щодо зв'язку утопії та ідеології, Карл Мангайм зазначає, що ці два явища є синонімами в тому випадку, коли мова йде про управління суспільством. Утопічна модель є прикладом неефективного управління суспільством. Якщо ми говоримо про ідеологію, утопічна модель суспільства є позитивною лише для пригніченого класу і зовсім не вигідною для керівного класу. Таким чином утопія компенсує нерівність населення, але не дає можливість адекватно оцінити фактори, за якими будується реальний світ. Населення в утопії зазвичай занадто поглинене процесом перетворення свого суспільства на «краще», «в утопічній свідомості колективне несвідоме, позначене ілюзорними ідеями, приховує певні аспекти реальності» [10, с. 176]. На думку Мангайма, наука може бути протиставлена утопії та ідеології, адже тільки наука може об'єктивно показати реальність. Це відбувається лише до того моменту, коли наука підпадає під вплив ідеології.

Подібним є уявлення про ідеологію та утопію Поля Рікера, який також демонструє ці явища як тотожні. Відмінним є те, що Рікер називає утопію та ідеологію суспільною уявою і не вважає утопію цілковито негативним явищем. В цілому, за Рікером, ідеологія є гнучкою в плані визначення ідеалу та його пропагування [18, с. 287]. Але коли подібна гнучкість ідеалу зникає, він перетворюється на тоталітарний ідеал і, як наслідок, ідеологія перетворюється на утопію в негативній конотації.

На перший погляд може здатися, що утопію найлегше порівняти з наукою. Досить очевидно, що в утопії є мало чого наукового, в той час як науковість так само мало пов'язана з нереалістичністю та суб'єктивністю утопії. Незважаючи на це, наука іноді стає об'єктом утопії (наприклад, в творі Френсіса Бекона «Нова Атлантида»). Також, наука є невід'ємною частиною технічного прогресу, описаного в утопічних творах.

Окрім науковості утопію також можна розглядати у зв'язку з футурологією. Поряд з іншими функціями утопії (а саме критичною, дидактичною та іншими) однією з найважливіших є функція прогнозування. Утопічні літературні твори зазвичай містять передбачення майбутнього життя людей без негативних тенденцій, наявних в суспільстві, в якому живе автор. На основі аналізу цих тенденцій формується варіант кращого світу.

Щодо схожих рис утопії та футурології, обидва напрямки інтелектуальної діяльності передбачають соціальні зміни. Футурологія і утопія розглядають перспективу майбутнього і базуються на реальному стані суспільства [19, с. 57]. І утопія, і футурологія мають за мету зобразити як позитивні, так і негативні зміни. Також, обидва явища мають за мету попередити людство про потенційну небезпеку, яка втілиться в життя, якщо негативні тенденції в теперішньому часі набудуть розвитку в майбутньому.

Відмінним в утопії та футурології є те, що утопія пропонує деталізоване зображення змін, які мають стосуватися створення цілісної суспільної системи, в той час як футурологія має за основу наукове обґрунтування, за допомогою якого можна прогнозувати лише деякі абстрактні явища. Прогнози і їхня тривалість є ще однією відмінною ознакою. Футурологія об'єктивно прогнозує події лише на декілька десятиліть вперед на відміну від утопії, яка не робить точних прогнозів в чітко визначених часових рамках, в яких єдиним критерієм є майбутній час [19, с.126].

Посилаючись на вищезазначені відмінності, можна перерахувати наступні характеристики, які чітко відмежовують літературну утопію від інших сфер вжитку даного терміну:

1. У будь-якому випадку літературна утопія завжди зображає уявні речі. З цієї точки зору, утопія демонструє ідеальне суспільство, мешканці якого живуть в ідеальних умовах в ідеальній правовій, соціальній та політичній системі (хоча, наприклад, в уявленні Мора суспільство має бути не ідеальним, а просто гарним).
2. Літературна утопія націлена на історичну критику тих соціополітичних умов, в яких живе автор (а в деяких випадках і читачі). Ця критика заснована водночас і на гіпотетичних міркуваннях, і на реальних подіях. Кеннет Рьомер визначає літературну утопію як «достатньо деталізований опис уявного суспільства або світу – це вигадка, яка спонукає читачів стати частиною культури, яка зображає потенційну альтернативу до їхньої справжньої культури» (переклад мій. – А. Б.) [20].
3. Відсутність історичного процесу. Не дивлячись на те, що літературна утопія націлена на покращення критичної обізнаності читача (шляхом того, що читач ідентифікує себе з протагоністом або наратором, який є мешканцем уявного світу і таким чином бачить різницю між покращеним утопічним світом і негативною реальністю), в утопічних творах рідко відбуваються зміни. Процес змін, які мають призвести до кращого життя, в класичній утопії зазвичай або взагалі оминається, або на нього лише посилаються як на щось, що відбудеться у майбутньому. Зазвичай герої лише приходять до розуміння того, що світ, в якому вони живуть, неідеальний порівняно з потенційно ідеальним світом майбутнього.
4. У літературній утопії майбутнє суспільство визначається як модель, в рамках якої суспільство є врегульованим, ієрархічним, закритим, раціональним і

незмінним. Літературна утопія будується на абсолютно раціональній основі, яка виявляється в побудові суспільства, справедливості та в детальності опису всіх змін.

5. Автори утопій віддають перевагу колективному, а не індивідуальному. Літературна утопія існує у вічному теперішньому часі, відокремленому від будь-яких історичних ознак конкретної доби. Наративна структура є лінійною та дидактичною, гармонійною та впорядкованою. Беручи до уваги той факт, що в утопії мало подій, вся увага зводиться до особистісного та соціального розвитку героя [20].

Дистопія

У словнику «Collins Cobuild English Language Dictionary» дистопія визначається наступним чином: «дистопія (по-іншому, какотопія або анти-утопія) це уявлення про суспільство, яке є прямо протилежним до утопічного» (переклад мій. – А. Б.) [30, с. 161]. Суспільство в дистопії перебуває в негативних умовах, таких як бідність, утиск, тиранія, жорстокість, епідемії або забруднення навколишнього середовища. Термін «дистопія» був утворений Джоном Стюартом Міллем, який вперше використав його в своїй промові в 1868 році. Дистопія означає «неіснуюче погане місце». Дистопія є виключно феноменом сучасності, який виник у ХІХ ст. та набув поширення у двадцятому столітті. На думку Тома Мойлана, дистопічні твори є «результатом страхів двадцятого століття» [22, с. 24].

Дистопії зазвичай зображають дуже непривабливий уявний світ, в якому зловісні тенденції сучасного соціального, політичного і технологічного устрою проектуються на потенційний небезпечний варіант майбутнього життя. Світ в дистопії настільки негативний, що ніхто з читачів не вважатиме його комфортним місцем для життя. У центрі дистопії завжди є конкретна соціальна катастрофа, довкола якої розгортаються події і вибудовується наратив [15, с. 48]. Безіменні

персонажі в дистопіях та кастова система свідчать про небезпечну абсурдність, до якої прагне будь-яке утопічне суспільство.

Дистопія має ряд синонімічних визначень, які є предметом дискусій і по сьогоднішній день: «перевернута» утопія, негативна утопія, зворотна утопія, регресивна утопія, какотопія, неутопія, сатирична утопія та інші [37, с. 77]. Найчастіше вживаними термінами все ж таки залишаються антиутопія, дистопія та утопічна сатира. Антиутопія та утопічна сатира є найстарішими та найвужчими визначеннями і можуть бути використані для характеристики лише окремих творів. Схожість сатири і дистопії полягає в тому, що обидва жанри поділяють критичний погляд автора на світ, в якому він живе. Сатира також часто є поетикальним елементом в дистопічних творах. Дистопія відмінна від утопічної сатири в тому, що вона не тільки висміює недоліки суспільства, але й попереджає про можливий розвиток суспільства у майбутньому та призиває до дії, в той час як утопічна сатира або пародія лише кепкує з того, що світ, зображений в утопії нічим не є кращим за тиранію, рабство та анархію [23, с. 61].

Якщо брати до уваги історичне тло та ідеї, які висвітлювались в дистопіях, не дивно, що поширення жанру дистопії припадає на період розквіту утопії, а саме на дев'ятнадцяте століття – час розвитку нових технологій, теорій еволюції та соціального дарвінізму. Дистопічні тексти є прямою відповіддю на цілу низку історичних подій, тренди в інтелектуальній і культурній сферах та драматичні зміни в житті суспільства. Починаючи з наслідків Першої та Другої світових війн та закінчуючи післявоєнним періодом, основною темою були радикальні зміни у політичній сфері, які трансформувались, переосмислювались та адаптувались під нові тенденції. Так само і державний апарат терміново підлаштовувався під нові суспільні реалії.

Утопія бачить панацею у науково-технічному розвитку людства та прославляє еволюцію в очікуванні на «вищу» людську расу. Натомість дистопія критикує індустріальну революцію за негативний вплив на умови життя,

бездушність машин, відчуження та експлуатацію [41, с. 1001]. Саме тоді, коли актуальність утопічних ідей почала помітно знижуватись, і людство побачило реальні наслідки ідей, які так часто пропагувались в утопіях, з'явилась дистопія.

Після того, як Ніцше проголосив смерть Бога, наука виступила в ролі нової «вищої сили». Дистопія критикує некритично-позитивне ставлення до технологій, адже технічний прогрес виражався не тільки у покращених житлових умовах та поширенні масового виробництва недорогих товарів, але ще й у понаднормовому робочому графіку, дитячій праці та бідності пролетаріату. На відміну від наукової фантастики, яка позитивно ставиться до технологій, дистопія вбачає в технічному розвитку дегуманізацію і задається питанням, чи технології є зброєю в руках тоталітарної держави або є незалежною руйнівною силою.

Занепокоєння технічним прогресом – не єдина тема, до якої зверталися в дистопіях. Іншою провідною темою є історична поляризація, яка вилилась у капіталізм та комунізм, і яка змінила ставлення людей до держави. До дев'ятнадцятого століття держави підпорядковувались релігійному устрою і в людей залишалось відчуття того, що держава їх захищає. Після дев'ятнадцятого століття людина відчувала себе так, ніби держава поглинає її. Результатом даних тенденцій є низка антисоціалістичних та антикапіталістичних дистопій.

Порушення всіх можливих етичних норм та інші жахи, свідками яких стало людство в період світових війн, тоталітарні режими (наприклад, сталінізм в Росії, фашизм в Німеччині та Італії) мали неймовірний вплив на бачення світу і на уяву письменників. Побачивши, до чого можуть призвести могутнє поєднання техніки та централізованого тоталітарного устрою, людство відчуло, що його страхи виправдалися і тим самим частково зруйнували надію на «ідеальне» майбутнє суспільство, одночасно послабивши ідейний апарат утопії.

Важливим різновидом дистопії є критична дистопія. Критичні дистопічні тексти часто вміщують в собі утопічний «імпульс». Зазвичай, в дистопічних творах відсутня будь-яка надія на краще майбутнє, адже саме таким чином читач

може задуматись про руйнівну силу негативних сторін сучасного життя та потенційно зробити все, щоб уникнути їхніх наслідків. Натомість критична дистопія часто має відкритий кінець. Невідомість того, що станеться в кінці, дарує читачеві надію на позитивні зміни.

Дистопію визначають як жанр, споріднений з утопією, який одночасно є її антонімом. Хоча утопія і дистопія схожі в тому, що суспільства, зображені в творах, напряду походять з незадоволення автора суспільними умовами в яких вона або він перебувають, підходи цих двох жанрів до цього питання є абсолютно протилежними. Для жанру дистопії характерне недовірливе та деформоване відношення до ідеї створення ідеального суспільства [41, с. 998]. Дистопія пародіює ідею створення ідеальних умов для життя та, часто непомітно для себе, схиляється до тоталітаризму. Загальний штрих для всіх дистопій полягає в тому, що вони змальовують абсолютно негативний та небажаний суспільний устрій та умови існування людства. Дистопія, як правило, це не просто критика конкретного утопічного твору, а утопічних ідей в цілому, які тією чи іншою мірою вже реалізовані в реальності.

Якщо утопічні тексти за своїм ідейним наповненням є позитивними і мають за мету покращити настрій читача за допомогою зображення ідеальної фантазії, то дистопія створює діаметрально протилежний ефект і показує найгірший гіпотетичний варіант розвитку людства у майбутньому, який тільки можна уявити. Хоча і утопія, і дистопія відсилають читачів до дійсності, в якій вони перебувають, з ціллю показати потенціал до змін у соціальній системі, вони мають різний результат. Читач бажає потрапити в утопічний світ, в якому будуть реалізовані зміни до кращого. Натомість автори дистопії досягають такого ефекту, щоб у читача не було ніякого бажання опинитися в уявному світі майбутнього. Утопія демонструє *різницю* між реальним світом та уявною суспільною моделлю для того, щоб показати до чого людство може прагнути. Дистопія, в свою чергу, показує *схожі риси* справжнього стану речей та уявного близького майбутнього.

Негативний ефект досягається саме за допомогою схожості, для того, щоб читач міг чітко уявити життя в одному з жахливих сценаріїв, які пропонує дистопія.

Може здатися, що цілі утопії та дистопії зовсім протилежні. В дійсності це не зовсім так, і обидва жанри намагаються досягти естетичної репрезентації тої чи іншої парадигми потенційних змін. Дистопія демонструє похмурі та неприємні прогнози (за думкою автора) та події, які стали негативним продовженням та логічним наслідком негативних тенденцій у світі тих недоліків, з якими бореться суспільство. В деяких випадках утопія і дистопія можуть трансформуватись і перетворюватись одна на одну. В такому випадку, жанр твору можна визначити виключно за точкою зору наратора [26, с. 65].

Щодо різниці між дистопією та антиутопією, ці поняття досить близькі за значенням, але не тотожні. Дистопія й антиутопія розглядають моральні та соціальні проблеми суспільства, їхня тематика охоплює майже усі сфери людського існування, але дистопія використовує більш песимістичні вектори опису майбутнього. Індивідуальність, зображена в дистопії, зберігає моральну автономність в той час, як вона намагається пройти через травматичний досвід.

Антиутопія часто трактується як синонім до дистопії. Основна конотація назви цього жанру – це заперечення утопії. Може здатися, що головною метою антиутопії є лише пародіювати ідею утопії. Таким чином, антиутопія успішно «процвітає» лише у зв'язку з утопією і частково «паразитує» на цьому жанрі. Також поширеною є думка, що утопія є істинним оригінальним жанром, а антиутопія лише його копією або негативною відповіддю на утопію. Зв'язок між утопією та антиутопією можна визначити як пряма протилежність та водночас взаємозалежність. Порівняно з такою точкою зору на антиутопію, дистопія вважається більш широким терміном, який також включає можливість критики утопії паралельно з закликом до боротьби проти негативних факторів існування, наявних в сучасній реальності.

Жанри літературної дистопії та антиутопії різняться і за іншими характеристиками. По-перше, дистопія характеризується радше наративністю ніж аргументованістю, і саме з цієї причини дистопії рідко виходять за рамки художньої літератури. Також дистопічним творам притаманна невизначена політична та ідеологічна орієнтація. Дистопічні твори часто (але не завжди) написані в жанрі наукової фантастики і завдячують своїми рисами мелодрамі чи готичному роману. Стель антиутопій є більш описовим, політичні тенденції, описані в творах, тяжіють до консерватизму.

Літературний жанр дистопії можна описати окремими формальними та змістовими характеристиками. По-перше, типовим є те, що дистопічні твори часто починаються *in medias res*. Весь наративний фокус в даному випадку спрямовується на те, як герой твору поступово намагається прийти до стану розуміння обставин, в яких він або вона опиняється. Це також може бути група людей, які бунтують проти негативних умов життя.

Щодо змістових особливостей, більшість дистопій накладають суворі соціальні обмеження на характер життя. В цілому, дистопічну державу можна визначити як дегуманізовану. Пропаганда використовується для того, щоб контролювати суспільство. Доступ до інформаційних джерел, незалежна думка та свобода є обмеженими. Громадяни суспільства поклоняються ідеї (визначеній ідеологічним апаратом) або голові держави. Також, часто люди, які живуть в дистопічній реальності, мають страх перед зовнішнім світом. Топосом в дистопії часто є урбаністичне місто, а природа, яка завжди є однією з найголовніших цінностей людства, відходить на задній план [11, с. 19]. Індивідуальність та будь-які спроби виділитись сприймаються негативно, адже всі мають дотримуватись однакової поведінки.

У дистопії також існують різні види контролю суспільства, наприклад:

1. Корпоративний контроль: одна або більше великих корпорацій контролюють суспільство за допомогою реклами, медіа, товарів та інших засобів контролю.
2. Бюрократичний контроль: суспільство контролюється за допомогою бюрократичної системи.
3. Технологічний контроль: суспільство контролюється технікою – комп'ютерами, роботами та/або іншими науковими винаходами.
4. Релігійний/філософський контроль: суспільство контролюється філософською або релігійною ідеологією, яка часто нав'язується диктатурою або теократичним урядом [22, с. 23].

Протагоніст в дистопії часто відчуває себе у пастці і має труднощі з тим, щоб звільнитись з цієї пастки. Герой (чи група героїв) невдоволені існуючою соціальною та політичними системами та відчувають, що з їхнім суспільством відбувається щось дійсно жахливе. Також протагоніст «допомагає» читачеві крізь свою перспективу розпізнати негативні аспекти в реальному світі. В дистопічному світі проти мислячих людей часто застосовуються засоби репресії, тому що їх важче підпорядкувати пропаганді, ніж більшість.

Антиутопія

Одним із визначень антиутопії можна вважати наступне: це синтетичний жанр, основний принцип якого можна визначити як пародію на утопію, яка виявляє себе в структурно-композиційних особливостях твору [16, с. 219]. Назва «антиутопія» демонструє сутність жанру – заперечення утопічної філософії та навмисне створення образів «небажаного» світу. Отже, антиутопія одночасно намагається показати можливі наслідки втілення утопічних ідей в життя і критикує існуючі соціальні структури та політичні умови та викриває негативні тенденції сучасності заради попередження людства. Якщо утопія повчає, як треба краще організувати суспільство, то антиутопія попереджає, прогнозує та

застерігає. Антиутопія не пропонує варіант ідеального суспільства і вважає ідеал та цілковиту гармонію неможливими, тому що світ і людська натура є за своєю природою ірраціональними та сповненими протиріч. Антиутопія також передбачає сумнів у всьому та змушує читача задуматися над тим, що взагалі є істиною. Поряд з жанром антиутопії також співіснують контрутопія (передбачає спірні, але не обов'язково негативні тенденції розвитку суспільства) та негативна утопія (какотопія та дистопія – зображують перебільшено негативну альтернативу розвитку суспільства) [1, с. 213].

Перше використання терміну «антиутопія» на позначення літературного жанру належить Г. Неглі та М. Патріку [38, с. 473]. Вони вжили цей термін вперше у власному творі в жанрі утопії під назвою «У пошуках Утопії», написаному у 1952 році. Перші романи-антиутопії позиціонувались виключно як пародія на утопію. В «чистому» вигляді жанр антиутопії з'явився тільки у ХХ столітті [36, с. 255]. У тому вигляді, в якому антиутопія досліджується на даний момент, вона є результатом збігу низки чинників та подій, які відбувалися на початку двадцятого століття – пройшовши крізь дві світові війни, комунізм та індустріалізацію, людство входило в нову історичну добу з достатньо песимістичними думками щодо майбутнього. Цей період став зламним моментом в історії людства, коли більшість задумалася про недоліки суспільного устрою, безглуздість масових жертв та жорстокість, які були невід'ємною частиною суспільного контролю в усіх тоталітарних державах. Саме тому антиутопічні твори стають своєрідною акцією протесту проти вже існуючого соціального устрою.

Водночас, активізація жанру протягом останніх п'яти десятиліть зумовлена і тим фактом, що за своїми художніми ознаками антиутопія органічно відповідає світобаченню сучасної людини, втіленням якого у мистецтві є напрямок постмодернізму. Мистецтво постмодернізму за своєю сутністю пронизане розчаруванням та критикою здобутків минулих років. Саме тому постмодернізм є частково антиутопічним за своєю природою. Одним з головних питань, які

висвітлює антиутопія, є так званий трикутник – суспільство, людина, цивілізація – та взаємозв'язки між його елементами. Антиутопія видозмінювалась в залежності від історичної доби та вбирала в себе характерні риси, які відображались як у тематиці, так і в інших ознаках – композиції, персонажах тощо.

Крах утопічних ідей та нові складнощі, викликані технічним прогресом і глобалізацією, також посприяли стрімкому розвитку жанру. Про надзвичайну популярність антиутопії свідчить велика кількість її піджанрів – сюрреалістична, феміністична, релігійна, ескапістська, пост-апокаліптична, постколоніальна, бестіарна, евгеністична, елітарна, механістична та інші [27, с. 56]. Проблематика, описана в антиутопіях, є також достатньо широкою – починаючи від глобального потепління та ядерної загрози і завершуючи негативними наслідками наукового та технічного прогресу і проблемами репродукції людства. Представники жанру антиутопії демонструють найрізноманітніші варіанти подальшого розвитку людства і таким чином відображають розчарування в утопічних ідеалах і невпевненість у своєму майбутньому.

Антиутопія як літературний жанр має цілий спектр особливостей, які роблять її відмінною та неповторною в своїй художній образності. Незважаючи на це, слід відзначити, що станом на сьогоднішній день деякі дослідники все ще відносять антиутопію до анти жанрів, основною специфікою яких є пародіювання та висміювання того чи іншого жанру та його традицій. Інша група дослідників вважає цю точку зору неповноцінною, адже висміювання утопії в сучасному контексті вже не є актуальним. Метою сучасних творів в жанрі антиутопії є демонстрація недоліків сучасного світу та осягнення реальності.

За змістом та формальними ознаками антиутопічні твори можна поділити на декілька підгруп:

1) Сатирична антиутопія

Сатиричні антиутопічні твори мають за мету критикувати твори, які вважаються нереалістично «утопічними». Сатирична антиутопія заперечує і

вважає неможливими всі утопічні ідеї, які стосуються ідеального життя або ідеального суспільства. На відміну від звичайної сатири, сатирична антиутопія відрізняється послідовністю в описі ідеологічного світу твору. Незважаючи на ці загальні характеристики, не можна сказати, що антиутопія повністю заперечує утопічні «імпульси». Антиутопічні твори-пародії продовжують утопічні ідеї, хоча і в «деформованому» вигляді. Через це сатиричні антиутопії є «слабкою» формою літературної антиутопії.

2) Догматична художня антиутопія

Ця категорія включає в себе художні твори, в яких утопічні традиції були втілені в життя, але з катастрофічними результатами. На відміну від сатиричної антиутопії, яка висміює беззмістовність, нелогічність та безглуздість утопічного світу, метою догматичної антиутопії є демонстрація того факту, що наслідки утопії можуть бути катастрофічними. Догматична антиутопія також відмінна від дистопії, яка критикує «перевернуті» утопічні ідеали та зображає жахливе майбутнє, яке є результатом загострення негативних тенденцій світу. Навпаки, можна стверджувати, що в догматичній антиутопії суспільство розуміє утопічні ідеали (наприклад, пацифізм, статеву рівність, відсутність експлуатації пригнічених верств населення і т. д.). Але коли суспільство повністю осягне ідеї, які стоять за утопічним світоглядом, може статися катастрофа. Антиутопія порівнює суспільство з живим організмом, який не може весь час працювати однаково і може іноді давати «збій в системі» (через жадібність, експлуатацію, ієрархію, несправедливість та інше). Догматична антиутопія, таким чином, досліджує людську природу і її прояви.

3) Догматична документальна антиутопія

Ця категорія включає тексти зі сфери соціальної теорії, які досліджують феномен утопічного світу. Такий підхід розглядає утопію як світогляд з багатьма недоліками і стверджує, що ті утопічні категорії, які в теорії могли бути втілені в реальному світі, все одне не привели би до позитивних наслідків. На відміну від

художньої антиутопії, документальна антиутопія не має за мету вигадати уявний утопічний світ або жахливі наслідки в майбутньому. Скоріше вона фокусується на реальних обставинах життя і на причинах того, чому утопічний світ не міг би існувати. В такий спосіб дослідники «діагностують» небезпечність утопії, посилаючись на ті тенденції, які існують в теперішньому часі в реальному світі. Також догматична документальна антиутопія є відмінною від антиутопії-попередження в тому, що твори в цьому жанрі не вказують прямо на існуючу реальність як на утопічну. Від дистопії даний піджанр антиутопії відрізняється тим, що в ньому відсутня критика домінуючого соціального устрою.

4) Антиутопія - попередження

Антиутопія-попередження включає і художні, і документальні тексти, які не заперечують утопічні традиції і не уявляють майбутнє в катастрофічному світлі у тому випадку, якщо утопія дійсно буде потенційно втілена в життя. Антиутопія-попередження ставить читача перед фактом, що існуюча реальність і є утопією.

5) Критична антиутопія

До цієї категорії відносяться документальні тексти (праці в сфері філософії, психоаналізу, політичної теорії та інші), які виступають проти утопізму в цілому, але при цьому не відстоюють той устрій життя, який наявний у сучасному суспільстві. Вони також не заперечують можливості необхідних радикальних змін. Критична антиутопія не критикує конкретні утопічні тексти. Основна тенденція цих праць – це припущення щодо існування утопії, яка в даному випадку виступає синонімом до таких явищ, як цілковита соціальна єдність та гармонія, життя в громаді, радикальні зміни у невизначеному моменті в майбутньому [23, с. 61-64].

Як правило, антиутопія на перший погляд здається персонажам утопією. Світ в антиутопії виглядає ідеальним, але насправді через окремі події або обставини уявлення персонажів твору про утопічний ідеал в антиутопії є деформованими. Можна сказати, що утопія – це ідея, а антиутопія – можливе зображення цієї ідеї. Це означає, що утопія створює окрему абстрактну ідею того,

як має виглядати ідеальне суспільство, в той час як антиутопія демонструє, до чого може призвести втілення цієї ідеї в реальність.

Щодо зображення суспільства та держави в антиутопії, вони формуються внаслідок жорстокого перевороту (війни чи іншої природної або техногенної катастрофи). Його ще називають руйнівним пафосом, який має такі варіації:

1. Продовольчий переворот – криза, яка призводить до браку продуктів харчування та загрози голодної смерті.
2. Екологічні зміни – забруднення довкілля призводить до катастрофічних результатів.
3. Технологічний переворот – науково-технічний прогрес, який є настільки стрімким, що призводить до негативних наслідків.
4. Психофізіологічний переворот – незворотні зміни в житті людства, які стали наслідком експериментів в медицині або генній інженерії [33, с. 226].

Людство в антиутопічних творах часто виявляється приреченим на самознищення та виродження. Результатом такого виродження є деградація людства через різні обставини. В антиутопії суспільство є чітко структурованим, воно поділене на класи і представлене у вигляді ієрархічної піраміди. Тому можна зробити висновок, що в антиутопічному світі немає рівноправності [6, с. 15]. Кожний клас відрізняється від іншого низкою практичних та розумових навичок, інтелектом, обсягом знань, можливістю вчитися та доступом до джерел нової інформації. Всі ці характеристики визначають функції, які кожен клас виконує в суспільстві. Така загальна парадигма структурованості населення пояснюється тим фактом, що антиутопічне суспільство не виникає «з повітря» і завжди ґрунтується на баченні суспільної організації, яке походить з періоду до перевороту [33, с. 118]. Державний апарат часто має за основу жорстокість та примус. Ідеологія також відіграє не останню роль, адже контроль над населенням в антиутопії можна утримувати за допомогою нав'язування доктрини про те, що

даний режим є найкращим. За допомогою ідеології підсилюється могутність влади.

Достатньо поширеною сюжетною особливістю є зображення зниження інтелектуальних здібностей людей. Це є необхідною умовою для підпорядкування всього суспільства або хоча б нижчих каст. Незважаючи на таку тенденцію в антиутопічних творах, підхід до наукового прогресу залишається двоїстим. Перший варіант передбачає занепад науки, а другий її активний розвиток, який і призводить до негативних наслідків. Питання моралі також зазнає змін під тиском стрімкого технічного розвитку. Зло у вигляді технологій або державного апарату завжди перемагає.

Невід'ємною характеристикою антиутопії як жанру часто виступає комічність. Різні прийоми комічного (гротеск, пародія, сатира) створюють карнавальний настрій щодо подій, зображених в антиутопії. В цьому розкривається пафос даного жанру. В такий спосіб автор ніби демонструє що все, що відбувається в творі, є лише змодельованим та штучним варіантом розвитку подій або навіть розіграшем. Умовність є іншою важливою ознакою антиутопії. Показова фантастичність подій в антиутопії має за ціль підсилити страх перед майбутнім, зображеним в творі, адже, насправді, ніхто ніколи не знає, як людство розвиватиметься в майбутньому. Через фантастичність подій автори також виражають своє критичне ставлення до утопії, бо в результаті здійснення її ідеалів люди, навпаки, стають антигуманними.

Важливим питанням є також простір в антиутопії. Ця проблема постає, починаючи з неоднозначної латинської назви жанру. В утопічному просторі велика увага приділялась «райському місту», створеному людьми. Це місце характеризується своєю гармонійністю (наприклад, в геометричних формах), зазвичай воно є віддаленим і не є досяжним для кожного. Антиутопічна локація може бути сприятливою для комфортного життя, але є головна відмінність від утопії – простір є небезпечним для особистості людини. В антиутопічному

райському просторі в людини відсутній власний вибір, з цього простору майже неможливо вийти, адже він контролюється зсередини. Саме тому, людина в антиутопічному світі є в'язнем, який проживає в комфортних умовах [9, с. 57]. Характерними рисами «камери в'язнів» є інтер'єр, схожий на камеру, можливість спостерігати за «в'язнями» (наприклад, за допомогою скляних стін), кімнати, обладнані за встановленим стандартом, і неможливість змінити умови проживання за індивідуальними вподобаннями.

Просторова символіка антиутопії також включає в себе рух від зовнішньої межі до центру та «прозорість» життя антиутопічного героя (проникнення в його особистий простір). Одним з елементів особистого простору є книги, які відіграють роль медіатора (саме завдяки книгам герой може особистісно розвиватися та «виходити за рамки» простору, в якому він або вона опинились).

За структурою антиутопічний простір поділений на дві частини, які розмежовуються певним кордоном. Герой може переміщатися між двома світами, але вони зазвичай не є пов'язаними між собою. Простір, в якому знаходиться головний герой, є замкненим для того, щоб в нього майже неможливо було потрапити з зовнішнього світу. Таке проникнення у внутрішній закритий світ антиутопічного суспільства може призвести до бунту, а це зовсім не потрібно владі. Тому люди, які мешкають в антиутопічному світі, ведуть циклічне життя в замкненому просторі [9, с. 56]. Типовим мотивом є те, що головний герой антиутопії вирішує вийти за межі цих обмежень та виявляє супротив заради власної свободи. Атмосфера страху також часто пов'язана зі знаходженням в антиутопічному світі.

Простір виконує одну з найголовніших функцій антиутопії, а саме налякати читача та змусити його чи її задуматися над проблемами, наявними в суспільстві. Тому, якщо простір буде занадто фантастичним, то читач не повірить в те, що світ може перетворитися на щось жахливе в майбутньому. Через це для антиутопії характерна хоча б часткова наближеність до реального світу. Локація,

в якій відбуваються події в антиутопії, є певною мірою знайомою для читача (це може бути конкретна країна, наприклад США), але вона не звужується, а, навпаки, розширюється, і події можуть сягати всесвітніх або космічних масштабів. Події, зображені в антиутопії, зазвичай відбуваються в усьому світі, але в фокусі перебуває лише окрема територія.

Заслугує уваги також ставлення героїв антиутопії до теперішнього та майбутнього часу. Минуле майже завжди зображується в негативному світлі. Сучасність для мешканців антиутопічного світу є втіленням стабільності, а минуле вони бажають забути, як страшний сон. Щодо минулого, трактування історії в антиутопічних творах є також особливим і надзвичайно суб'єктивним, адже під впливом ідеології події з минулого пояснюються у вигідному для сучасності світлі [7, с. 101].

В антиутопії часто наявні декілька часових пластів, які перетинаються між собою. Час постійно трансформується: він є змінним та рухається між минулим, теперішнім та майбутнім. Незворотність часового плину від минулого до майбутнього порушено, тому що герої творів можуть пересуватися у часі. Різні часові спектри можуть співіснувати паралельно та накладатися один на одний.

Ще однією структурною ознакою антиутопії є напруженість подій, розв'язка є драматичною, а кульмінація трагічною. Герой завжди підкорюється середовищу, в якому він або вона опиняється, адже антиутопічний світ намагається знищити будь-які «відхилення від норми» та прояви індивідуальності. Композиція твору засновується на антитезах – індивідуальність та більшість, реальний та альтернативний світи. Реальним світом в межах твору є світ антиутопії (світ, в якому особистість існує в умовах обмеженості), а альтернативним є той світ, який існує на периферії. В центрі подій в антиутопії є особистість, за допомогою якої автор транслює свої ідеї стосовно проблем у реальному світі. З розвитком сюжету герой поступово осмислює ситуацію, в якій він опиняється, та «прозріває».

Говорячи про сучасний погляд на жанри утопії, дистопії та антиутопії, неможливо не згадати про феміністичний напрямок. З кінця дев'ятнадцятого століття на літературній арені з'являється низка авторів-жінок, які звернулися до питання місця жінки у сучасному світі. Феміністичні утопії стосувались таких актуальних тем, як право на голосування та політичні права жінки, рівність жінок і чоловіків, право наслідування, критика жінконенависництва в чоловічих утопіях тощо [34, с. 105].

Щодо жанру утопії, то до поширення феміністичного руху і його впливу на світову літературу у цьому жанрі домінували чоловіки, створюючи критерії ідеального суспільства, які були б, на їхню думку, універсальними для будь-якої культури та для обох статей. В дійсності, ця перспектива обмежувалася виключно чоловічою точкою зору на позитивні зміни. На чоловіче уявлення про світ додатково накладались і західні уявлення про «ідеальний» світ. В чоловічих утопіях проблематика гендеру та раси, як правило, оминалась. Може здатися, що багато уваги приділялось питанням рівності всіх людей, але в той же час ролі жінок традиційно зводилися до господині, служниці та матері. Веллз навіть прийшов до ідеї призначення жінок чоловікам за допомогою державного апарату.

Саме тому жінки-автори в своїх утопіях зробили позицію жінки центральною та звернулися до проблеми гендерних ролей. За допомогою головних героїнь авторки могли демонструвати свої ідеї та бачення світу. Жіночі утопії, дистопії та антиутопії змістовно відрізняються від чоловічих утопій, фокусуючись на гендерній рівності, жіночій реальності та повсякденному житті жінки, реструктуруванні влади в суспільстві, освіті жінок, взаєморозумінні та екологічних проблемах людства.

Жіночі твори наголошували не тільки на економічних та політичних змінах, але і на тому, що визначає в суспільстві гендерну ідентичність. В феміністичних утопіях є чітке розмежування між гендером як соціальним та статтю як біологічним явищем [40, с. 30]. Іншими питаннями, до яких зверталися жіночі

утопії, дистопії та антиутопії були репродуктивна роль жінки, штучне запліднення та застаріле поняття «повноцінної» сім'ї (сім'я, яка обов'язково складається з матері, батька та дітей). Наприклад, в багатьох феміністичних творах функція матері не є в першу чергу біологічною і розподілена між кількома жінками.

Звичайно, за змістом всі три жанри звертаються до різних майбутніх жіночих світів. Таким чином, утопічне бачення гіпотетичного майбутнього полягає, наприклад, у відсутності патріархату і абсолютній свободі жінок. Феміністичні дистопії, навпаки, роблять припущення щодо наслідків фізичного та морального пригнічення жінок та зведення їх функції у суспільстві лише до однієї ролі. Антиутопія також висловлює критику щодо становища жінки у суспільстві та змушує задуматись над тим, до чого могли б в майбутньому привести такі проблеми, як гендерна нерівність, що нерозривно пов'язано з тілесною природою людини.

1.2 Тілесність як об'єкт філософських та літературознавчих студій

Тілесність є однією з базових концепцій західної метафізики. Незважаючи на важливість та популярність даної теми, може скластися враження, що загальне розуміння цього феномену та його складових є обмеженим. Тому існує парадоксальна ситуація – з одного боку, проблематика тілесності є однією з найпопулярніших тем західної філософської думки та культури, в цілому. З іншого боку, чим більше «занурюватися» в проблематику тілесності і чим частіше застосовувати це поняття, тим більше стає зрозумілим недостатнє теоретичне обґрунтування даного питання. В першу чергу, йдеться не про популярність та поширеність проблематики тілесності, а про її теоретичне осмислення. Неабияке значення концепції тілесності пояснюється тим, що тіло є дійсно такою категорією філософської думки, без якої буття людини є абсолютно неможливим.

Тіло та тілесність часто розглядаються крізь призму символіки, передання культурного та соціального контексту та кодування низки значень. Тілесність може виступати як ключовий елемент для розшифрування інтенції автора та комунікації ідей. Жіноча тілесність, сприйняття жінкою свого тіла та розділення тілесних ознак за функціями в суспільстві є наскрізними темами науково-фантастичної повісті Джона Віндема «Поглянь на дороги її».

Сучасні умови існування часто не є сприятливими для об'єктивної оцінки людиною власного тіла та прогнозування сприйняття оточенням будь-яких його трансформацій або тілесного образу в цілому. Попре це, тіло та його вигляд є потужним засобом образотворення та комунікації в мистецтві [17, с. 116]. Тілесність визначають як своєрідний «мікрокосм, який перебуває в універсальній відповідності до макрокосму людського буття й оточуючого світу» [3, с. 140]. Таке визначення тілесності окреслює її функцію дзеркала, яке демонструє як внутрішні настрої та зовнішні умови, так і ідеї автора.

Питанню тілесності присвячена велика кількість філософських та літературознавчих розвідок. Українські дослідники також виявляли неабиякий інтерес до тематики тілесності, їхні ідеї стосувалися різних підходів до даної проблематики: антропологічний та онтологічний підходи (В. Табачковський, В. Косяк, О. Гомілко), гендерний (Т. Гундорова, Н. Гапон, Д. Міхель), етично-моралізаторський (Л. Мазур), екологічний (Ю. Доброносова, В. Єрмоленко), феміністичний (О. Забужко, І. Жерьобкіна), психосоматичний (В. Розін) [14, с. 61].

По-перше, слід завважити різницю між такими поняттями, як «тіло» та «тілесність» та наголосити на можливих інтерпретаціях цих двох термінів. З семантичної точки зору, поняття «тілесності» набуло ширшого значення ніж поняття «тіла». «Тіло» є поняттям об'єктивності, фрагментом реальності, субстанцією, фізичним предметом, частиною природного світу, можливо, навіть цілісною біосистемою. «Тілесність», в свою чергу, є більш абстрактним поняттям та одним із рівнів того, що можна вважати людською сутністю. Також

«тілесність» є більш комплексним поняттям, яке враховує не тільки біологічні особливості (такі, як здатність тіла до саморегуляції, його стихійність та керованість реакцій та інше), але ще й людську індивідуальність.

Поява неабиякого інтересу до тематики тілесності у філософській думці дев'ятнадцятого та двадцятого століття можна пояснити багатьма факторами. Однією з причин можна назвати особливості розвитку суспільства, які вилились у реакцію на втручання держави в особистий простір та життя людей, бюрократію, яка стала невід'ємною частиною кожного виміру життя людини, віру в науку як у «нову релігію» та стрімкий технічний розвиток. З огляду на подібні обставини тіло є символом життя, природності та первинності, яка підлягала негативному впливу з боку технічного прогресу [13, с. 172].

Щодо значення, яке мало тіло в соціокультурному контексті, слід зазначити, що інтерес до тіла з'явився як результат розчарування в потенційно неосяжних можливостях людського розуму. З точки зору матеріалістичного підходу, тілесність є результатом комплексного впливу таких сфер людського існування, як соціо-економічна, суспільно-політична та виробнича. З такої точки зору, тілесність та уявлення про неї сприймалась не як сукупність фізичних характеристик, а як конструкт, який складається із соціальних зв'язків, суспільних традицій та цінностей.

Матеріалістичний підхід також передбачає той факт, що тілесність є невід'ємною частиною виробництва. Цей підхід є прагматичним і «функціональним», адже будь-яка форма виробничої діяльності передбачає конкретні фізичні якості. Діяльність та відповідні фізичні характеристики можуть визначати не тільки людську поведінку, але й потенціал соціального та індивідуального розвитку людини. Матеріалізм та капіталізм не лише використовують форми тіла, які були б корисними для окремих видів діяльності, але й «програмує» та продукує той варіант бачення тілесності, який був би найбільш ефективним у виконанні тих чи інших завдань [12, с. 25].

На даний момент вже немає сумнівів, що тіло – це не просто природний та анатомо-фізіологічний суб'єкт, а комплексний соціальний конструкт. Тілесність людини – це не тільки її природна передумова, а культурно-антропологічний феномен та одна з визначальних характеристик людського існування. Як зазначає О. Гомілко: «Аналіз теми тілесності та її розвитку у сучасній філософії дозволяє зробити висновок, що головним досягненням філософської думки в цьому напрямку є подолання уявлення про тіло як природний (фізичний) об'єкт та виявлення його позаоб'єктної природи. Визначення тіла як соціокультурного конструкту, що представляє тіло як задану суспільством матрицю та засіб кодування й репродукування культурних цінностей, ідей, норм та настанов, виділяється як домінуюче. Потужний напрямок складають також дослідження, що надають тілу значення органічної (природної) сутності» [5, с. 206].

Тіло є однією з найголовніших категорій свідомості людини, адже воно сприяє розумінню буття (а якщо точніше, то загальному пізнанню світу), а також умовою, за якою буття взагалі є можливим. Тіло відіграє роль своєрідного «містка» або посередника між «Я» людини та зовнішнім світом. Адже у «Я» більше немає жодного способу бути частиною світу, окрім того, щоб бути присутнім у тілі. І навпаки, людська тілесність віддзеркалює той світ та умови існування, в яких живе людина.

За допомогою тілесності людина паралельно існує і у природному світі, і у соціокультурному вимірі. Відчуття себе як частини природи неможливе без пізнання тілесності. Щодо соціокультурного буття, воно не тільки впливає на те, як людина адаптує свою тілесну поведінку до окремих обставин свого існування, але й культивує фізичний імідж, формує бачення тілесності, яке відповідає (або не відповідає чи суперечить) вимогам та нормам, які існують в суспільстві. Тілесність допомагає зафіксувати існування людини крізь фізичне сприйняття, рух (або моторність), темпоральність та просторовість.

Спираючись на той факт, що суспільство завжди визначає «стандарти» людської поведінки, тіло стає культурним текстом, осередком соціальної та гендерної пам'яті. Літературну концепцію тіла можна вивчати в контексті соціології та історії і того, як змінювались канони тілесності в рамках окремого суспільства протягом певного історичного періоду. Як висновок, тілесність є одним з інструментів, який дозволяє краще вивчити особливості будь-якого суспільства.

Якщо брати до уваги тілесні категорії, то можна відокремити тілесний простір людини. Тілесний простір диференціюється на внутрішній та зовнішній. До внутрішнього тілесного простору відносяться переживання людини, відчуття, бажання та внутрішні ресурси. Щодо зовнішнього тілесного простору, він пов'язаний з будь-якими формами та проявами зовнішньої тілесної експресії, можливістю до самовираження та взаємодією із зовнішнім світом. Осягнення людиною власної тілесності є можливим завдяки досягненню внутрішнього екзистенціального комфорту та адаптації до зовнішніх умов. Тілесний простір також є тією «оболонкою», в якій знаходять своє втілення емоції людини, її сподівання, бажання, випробування, страждання та інше. Таким чином, тілесність є матеріальним втіленням індивідуальності людини та її «Я». Також тілесність можна прирівнювати до трансцендентних категорій, таких як краса, істина та інші.

Тілесність є результатом трьох складників – фізичного, соціального та психічного (отже, можна говорити про фізичну, соціальну та психічну тілесність). Після процесу соціалізації тіло вже не може бути тільки фізичним конструктом, тому слід вже говорити про соціальну тілесність [8, с. 100]. Соціальна тілесність є засобом, за допомогою якого людина має можливість проживати та сприймати факт свого існування. Своє «Я» людина може знайти та сформуванати тільки як соціальна тілесна істота. Тілесність людини може розкрити весь свій потенціал тільки в тому випадку, якщо вона є частиною культури. Тілесне буття та його пізнання є своєрідною задачею, яку людина має вирішити впродовж свого життя.

Амбівалентність є ще однією категорією, яка характеризує сприйняття людиною власного тіла. Невизначеність оцінки власного тіла бере початок з ірраціональності та непостійності природи людини, яка виявляється і в її ставленні до тіла. Людина точно не знає всього, на що здатне її тіло. Також, історія демонструє випадки не тільки захоплення гармонійністю тіла, але й жорстокого знуцання над тілом, які чергувалися та співіснували в різні епохи (адже в людині живуть аполлонічний гармонійний та діонісійський руйнівний первні).

Амбівалентність тіла, характерну для античної культури, можна визначити, якщо виявити культурний сенс, який несе в собі тілесність в античності. Амбівалентність визначається дилемою між класичним тілесним ідеалом в античності і тим, як сприймалися “реальні” людські тіла. Поєднання комплексу тілесності в античності як ідеалу та як повсякденної реальності є однією з наскрізних проблем у визначенні таких понять, як тілесний ідеал, «золота середина» та гармонія.

Тілесність також можна пов’язати з унікальністю та плюральністю, адже індивідуальність людини завжди є унікальною в найрізноманітніших її проявах. Усе нові особливості тіла (та ставлення до цих особливостей) формуються з плином часу та проходять шлях від сприйняття унікальності як «дефектності» до позитивного ставлення до незвичних рис. Слід також зазначити наявність образу нормального тіла, яке є відображенням норми тілесності в тій чи іншій культурі. Нормальне тіло є сукупністю характеристик, які визначають людину як тілесно «нормальну». Все, що виходить за рамки норми, вважається аномальністю, а аномальність, в свою чергу, постає проявом неповноцінності. Західноєвропейська культура визначає норму як тіло дорослого, здорового чоловіка, без будь-яких фізичних вад.

Гармонія – це ще одна категорія, яку можна трактувати в контексті тілесності. Вона напряду відноситься до естетики та цілісності тілесного образу людини. З часів античності гармонія є тією категорією, за якою оцінювали ознаки

тіла. Гармонія є рівновагою сил, які є протилежно спрямованими. Згідно з думкою Платона, гармонійність та естетичність тіла полягає в його пропорційності та узгодженості між духовним та тілесним. Поняття гармонії та естетики є також соціальним конструктом, як і поняття тілесності. «Тілесний ідеал» змінюється в залежності від доби, рівню розвитку суспільства та багатьох зовнішніх чинників [21, с. 68].

Естетика та гармонія пов'язані із розумінням того, як має виглядати образ здорового тіла. Отже, таким чином, тілесність вписується в такі детермінанти естетики та гармонії, як прекрасне та потворне, позитивне та негативне, збалансоване та незбалансоване, тощо. Гармонійність тілесного образу має свої ознаки:

- Динаміка тіла або його здатність до руху
- Справжність тіла або те, наскільки реалістичним воно виглядає
- Об'ємність тіла
- Фіктивність тіла або його ідеалізованість
- Цілісність (або її відсутність)

Отже, естетичний образ тіла є комплексним явищем і його треба розглядати з точки зору сприйняття таких зовнішніх проявів тіла:

- носій соціальних та особистісних ознак, через які можна визначити емоційне ставлення людини до своєї зовнішності
- об'єкт, який має певну форму та сприймається і осмислюється на когнітивному рівні
- субстанція, яка має певну функцію та символічне значення [8, с. 113].

Звертаючись знову до думки, що будь-яка культура та суспільство створюють «ідеал» людини, можна стверджувати, що будь-який тип людини вміщує в себе всі аспекти людського існування: світогляд, норми поведінки, чуттєвість та інше. Тілесність фіксує зв'язок людини зі світом, тому що завдяки тілу людина взагалі існує в світі, а тіло, в свою чергу, переймає на себе умови

буття. Тому тілесні риси й властивості можуть розглядатися як проекції культурних та соціальних форм людського буття.

Також слід зазначити, що коли йдеться про вплив культури на тілесність, то мається на увазі не лише пасивне перетворення тіла під впливом певного способу життя. Зв'язок між тілом та культурою можна виявити у такому понятті, як придатне-для-цієї-справи тіло [4]. Таке тіло є умовою можливості творення цієї справи. Саме тому одним з досягнень культур є створення специфічних культурних механізмів, які б формували тіла, здатні до пристосування до практик, властивих конкретній культурі або соціуму.

В контексті повісті «Поглянь на дороги її» належну увагу також треба приділити поєднанню теми тілесності, функції тіла в суспільстві та, зокрема, репродуктивної функції жінки. Її актуальність визначена потребою у детальнішому розгляді проблематики тілесності у контексті зв'язку між репродуктивністю та тілесними трансформаціями жінки. Репродуктивність, в залежності від контексту, може розглядатись як одна з ключових функцій жіночого тіла [24, с. 212].

Одним з положень щодо тілесності є ідея розділення тілесних образів за їхніми ознаками на окремі професійні групи або суспільні функції. Як стверджує Ольга Гомілко, ще за положеннями Аристотеля кожна усталена справа має супроводжуватись відповідним типом тіла [4]. Таким чином, «одним із надбань розвинутої культури стає вироблення спеціальних культурних механізмів для формування тіл, придатних найліпшим чином для головних практик, властивих даній культурі» [4].

Також, доречно зазначити важливість для справи цілого тіла, а не його окремо взятих характеристик [4]. Різні види діяльності потребують абсолютно несхожих тілесних ознак. Наприклад, тіло працівника офісу в ХХІ ст. має протилежні риси у порівнянні з робітником металургійного виробництва минулого століття. Тому спосіб життя не робить наголос на окремих якостях

людини згідно з однією чи іншою функціональною роллю, а формує комплексне тіло. Тільки цей комплекс є сприятливим середовищем для того, щоб спрацювали найважливіші тілесні якості. Проте, у процесі розвитку однієї основної якості часто деградують інші тілесні та особистісні характеристики [4].

Для того, щоб зрозуміти, чи відповідає тіло культурному середовищу, в якому воно знаходиться, можна використати таке поняття, як флеш-імідж. «Імідж» в даному контексті є комплексом тих якостей, які має тіло людини у відповідності до конкретної культури та її практик. Тіло в цьому комплексі є матеріальною репрезентацією культури. Отже, флеш-імідж є репрезентацією культурної символіки, яка і створюють тип людини. Зразковий флеш-імідж є певним орієнтиром для людини, який визначає людське «Я» та є однією із найважливіших виявів усталеного буття людини [4]. Зразкова тілесність виконує роль привабливого загальносуспільного ідеалу.

У культурному контексті тілесність виконує такі функції, як символізуюча та прагматична. Прагматична функція визначає важливість тіла та сукупності його якостей для виконання будь-якої справи. Символізуюча функція демонструє культурне значення тієї справи, яку робить людина. Культура є продуктом тілесних вимог і людської діяльності. З такої точки зору, тіло виявляє себе як повноцінна частина культури, а не тільки як її відображення. Тіло є початком культури та тим рушієм, який визначає культуру. Тілесність також має п'ять основних культурних сенсів:

- 1) демонстрація культурної реальності;
- 2) тіло як передумова виконання діяльності;
- 3) засіб спілкування (комунікативна, символізуюча та ініціююча функції тіла);
- 4) тіло як об'єкт культурної оцінки;
- 5) визначальний аспект людського буття [4].

Цікавим є також положення про те, що тіло не належить людині від народження. Для того, щоб здобути тіло, природний організм має перетворитися на тілесність. Людина отримує власне тіло так само, як і власну свідомість. Перетворення організму на тіло є однією з головних проблем буття. Бажання отримати відповідне тіло та тілесність є метою самовизначення людини.

В контексті гендерної проблематики твору «Поглянь на дороги її» неможливо не згадати про зв'язок тілесності з поняттям гендеру. Суспільство має вплив на формування не тільки особистості та поведінки людини, але й на те, як людина проявляє свою тілесність. Подальші гендерні дослідження визначають поняття гендера як те, що виникає в суспільстві та відрізняє жінок від чоловіків, враховуючи також особливості чоловічого та жіночого тіла. Як результат такого осмислення гендеру, тіло та тілесність завжди інтерпретували з точки зору соціокультурного контексту, в той час як стать біологічну також годі вже уявити без статі соціально та культурно зумовленої. Таким чином, біологічна стать стає частиною соціально та культурно зумовленої статі та гендеру.

Як зазначає Дж. Скот: «Гендер є соціальною організацією статевих відмінностей. Але це не означає, що гендер відображає чи виходить із певних природних або фізичних відмінностей між чоловіками та жінками; швидше, гендер є знанням, яке створює значення для тілесних відмінностей... Ми не можемо побачити статевих відмінностей інакше, ніж у вигляді функцій нашого знання про тіло, і це знання не є «чистим», не може бути відокремленим від широких дискурсивних контекстів» [31, с. 750]. Те, як само люди розуміють тіло та тілесність є виявом конкретного історичного періоду, суспільства та його цінностей. Сприйняття тіла та гендеру існують не тільки в рамках стереотипного мислення кожної людини, але й залежать від того, як інтерпретується та розглядається тілесність в тій чи іншій культурі.

Висновки до розділу 1

Об'єктом дослідження в Розділі 1 є теоретичні засновки вивчення жанру антиутопії в контексті сучасних уявлень про даний жанр та проблематика тілесності. В ході дослідження було реалізовано наступні завдання:

- простежено розвиток антиутопічного жанру та висвітлено теоретичні засновки розгляду проблематики антиутопії в контексті сучасних уявлень про утопічний жанр та у порівнянні з жанрами утопії та дистопії;
- визначено жанрові ознаки антиутопії, які слугуватимуть теоретичною базою до комплексного вивчення жанрових аспектів повісті;
- виявлено основні підходи до вивчення проблематики тілесності в контексті гендерної проблематики та суспільної функції тіла;
- визначено категорії, за якими проводитиметься детальніший аналіз тілесності як центрального образу твору.

РОЗДІЛ 2

ПОЕТИКАЛЬНІ ТА НАРАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ТВОРУ

2.1 Жанрові ознаки повісті Дж. Віндема «Поглянь на дороги її»

Жанрова специфіка будь-якого твору є одним із вирішальних факторів в його аналізі, адже жанр визначає окрему парадигму, за якої твір відноситься до стандартів тої чи іншої доби, стилю автора або низки авторів, композиційної структури та інших ознак. Отже, основна увага в наступному розділі буде присвячена жанровим ознакам науково-фантастичної повісті Джона Віндема «Поглянь на дороги її». За жанром, даний твір можна віднести до антиутопії, тому, у більш вузькому сенсі, головною метою цього розділу є аналіз твору на предмет подібності (та можливих відмінностей) повісті до основних рис антиутопічного твору.

Для того, щоб почати аналіз твору та визначити його основні жанрові ознаки, треба спочатку окреслити його загальний контекст. Науково-фантастична повість Джона Віндема досліджує фантастичний світ майбутнього, в якому в результаті вимирання всіх чоловіків залишилися самі лише жінки. Жінки, своєю чергою, поділені на окремі класи за своїми функціями в суспільстві. Головна героїня твору (представниця «реального» світу) несподівано для себе опиняється у цьому світі та з жахом сприймає всі зміни, які відбуваються не тільки з її тілом, але і з суспільством та його новою мораллю.

Протагоністкою новели є молода жінка на ім'я Джейн Вотерлі. Вона має ступінь бакалавра з медицини. Втративши смисл життя після смерті чоловіка, вона вирішує добровільно взяти участь в медичному експерименті, суть якого полягала в дослідженні ефекту наркотику під назвою *chiunjutain*. Після ін'єкції Джейн опиняється у світі майбутнього, в якому всі чоловіки вимерли через вірус (він був

створений для винищення щурів, але через мутацію вразив всіх чоловіків планети). Цікавим є те, що всі віруси в творах Джона Віндема є синтетично створеними людьми, а не природою (в даному випадку – біологом Перріганом) (Garnett, 90). Можливим поясненням цього факту є демонстрація того, що найдраматичніші події в історії людства (наприклад, Друга світова війна, в якій Джон Віндем безпосередньо брав участь) були ініційовані самими людьми (масове вимирання чоловіків також можна інтерпретувати як посилення до Другої світової війни).

В результаті ін'єкції Джейн переживає так зване «перенесення свідомості» та прокидається у лікарні в гротескно великому та огрядному тілі. В ході розвитку сюжету читач дізнається, що це тіло належить Матері Орхіс, яка нещодавно втретє народила. Джейн не пам'ятає ані свого імені, ані свого минулого, але розуміє, що тіло належить не їй. Вдалим прийомом в даному випадку виступає амнезія головної героїні, позаяк читач має змогу спостерігати за «чистою» реакцією Джейн на явища в новому світі майбутнього під час її поїздки з лікарні в Центр (місце проживання Матерів) та за її збентеженням та відчуттям відчуження.

У Центрі Джейн опиняється у товаристві схожих на неї огрядних Матерів, які не тільки не вміють читати й писати, але ще й не мають уявлення про існування другої статі. До того, як Джейн згадує фрагменти зі свого життя, вона вважає що все, що з нею відбувається, є галюцинацією. Сприйняття світу майбутнього є «багатошаровим» саме тому, що основний фокус спрямований на перші враження людини, яка вперше опинилася в світі майбутнього, які далі переплітаються з її аналізом подій, поясненням щодо структури населення та її власним досвідом з минулого життя.

Джейн отримує пояснення всього побаченого від історика (80-річна жінка на ім'я Лора), яка розповідає Джейн про чотири класи, на які поділене жіноче населення – Доктори (єдиний клас, який має привілей освіченості, жінки, які володіють інтелектуальними професійними навичками (в більшості випадків

лікарі); представниці цього класу також формують уряд, приймають рішення щодо ідеологічного апарату суспільства та утримують його у стані стабільності), Матері (функція цього класу пояснена у його назві; Матері мають велетенське тіло та єдиною їхньою діяльністю є народження дітей, цей процес виглядає як нескінченний «конвеєр»), Амазонки (жінки з розвиненою мускулатурою, займаються фізичною працею), Служниці (крихітні за розміром, займаються тим, що кожного дня піклуються про Матерів та Докторів). Історик ділиться з Джейн причиною вимирання всіх чоловіків та є непохитною в своєму сприйнятті жіночого світу майбутнього як ідеалу. Джейн не погоджується з її думкою щодо того, що жінки були класом споживачів, який безжально експлуатували чоловіки.

Чоловіки в розумінні історика принесли у світ тільки жорстокість та смерть. Зі свого боку, Джейн не розуміє, як можна жити в світі без чоловіків та почуттів до них. Між жінками виникає суперечка, і Лора намагається запевнити Джейн в тому, що її уявлення про світ минулого є продуктом впливу романтичних ідеалів, які нав'язувалися жінкам впродовж багатьох десятиліть через кіно, літературу та рекламу. У романтичних проявах історик не бачить особливого сенсу і вважає інстинкт до виживання основним рушієм прогресу.

Повертаючись до аналізу твору з точки зору його жанрових ознак, по-перше, слід звернутися до початку твору. Повість починається з прийому *in medias res*. Головна героїня твору прокидається у невідомому для себе середовищі. Що відбувалося до цього, читачеві, як і самій героїні, невідомо. Такий «несподіваний» початок має неабиякий вплив на сприйняття героїні і того, як вона поступово звикатиме до нового місця і з якими емоціями вона його описуватиме. Несподіваний початок також є однією із ознак не лише жанру антиутопії, але і утопії та дистопії, і виявляється в тому, що герой опиняється в уявному світі в результаті подорожі/переміщення в часі/різких змін у стані суспільства/уві сні, тощо. Після цього герой або героїня порівнює свій власний світ з тим, в якому

опиняється, і оцінює негативні (у випадку антиутопії) аспекти альтернативного світу.

Однією з найочевидніших ознак антиутопічного жанру в даному випадку є причина, з якої незворотні процеси змінили світ до невпізнанності. Цією причиною є наслідки невдалого експерименту в генетичній медицині. В цій ситуації можна припустити, що ця історична гіпотеза є, як в більшості антиутопій, пересторогою та причиною задуматись про негативні тенденції в сучасному для автора суспільстві. Неабиякий прогрес в сфері науки, звичайно, є позитивним явищем, але при безвідповідальному використанні гіпотетично може привести до подібних катастрофічних результатів. За сюжетом читач згодом дізнається про те, що науковий експеримент є і причиною потрапляння головної героїні в альтернативному світі (бажання Джейн добровільно прийняти наркотик для того, щоб дослідити його властивості). До теми наукових експериментів читача також відсилає той факт, що Джейн потрапляє в новий світ за допомогою «переносу свідомості». Отже ці ознаки вписуються в парадигму антиутопічних творів, в яких однією з головних характеристик є зосередженість на темі наукових експериментів та їхніх потенційних негативних наслідках.

З розвитком сюжету читач паралельно з героїнею починає дізнаватись про нові аспекти антиутопічного світу. Перше, на що варто звернути увагу, це поняття структури. Під структурою в даному випадку мається на увазі інфраструктура та порядок, згідно з яким живуть жінки, розподіл праці, вигляд, який має місто, та структура населення. Структурно цей світ є абсолютно раціональним та ієрархічним. Наприклад, якщо розглянути організацію міста, всі побудови виглядають майже однаково та розташовані за чітко визначеним планом. Кожна група будівель має своє особливе призначення. Кольорова гама також є незмінною (рожеві та блакитні пастельні кольори). Основна діяльність жінок підпорядковується встановленим правилам та їхньою належністю до того чи того класу.

Зазвичай, суспільство в антиутопічному творі є структурованим за окремими інтелектуальними та фізичними ознаками, і ця повість не є винятком. Структура жіночого населення твору заснована виключно на раціональних засадах та є продуктом довгої адаптації, з якою стикнулися жінки в процесі пристосування до світу, в якому немає чоловіків (що також підтверджує одну з парадигм антиутопічного суспільства, яке заново будується на основах того суспільного устрою, який існував в минулому). Отже, як було зазначено раніше, суспільство у повісті поділяється на чотири класи, кожен з яких має свою окрему функцію: Доктори, Матері, Амазонки та Служниці.

Структура суспільства є ієрархічною та нагадує піраміду (в якому найвищу позицію займають Доктори, другий щабель належить Матерям, а нижчий ділять між собою Амазонки та Служниці). Перехід з одного класу в інший не передбачається. Така побудова суспільства ніби «програмує» і ставлення представниць одного класу до інших (всі поважають Докторів та Матерів, між Робітницями та Служницями є легка неприязнь одне до одного через їх вид діяльності). Раціональною цю модель робить також той факт, що вона заснована на природничій моделі, а саме на мурашиній моделі суспільства (адже логічно застосовувати модель, яку створила сама природа і яка демонструє позитивні результати діяльності (хоч і в світі тварин)). Саме дотримання чіткої ієрархічної структури і є однією з найяскравіших ознак антиутопічного суспільства. Щодо ієрархії, цікавим є також той факт, що немовлят, яких народжують Матері, одразу «сортують» за окремими ознаками на класи.

Всі ці структурні ознаки життя не тільки засновані на абсолютній раціональності, але ще й передбачають абсолютну одноманітність та «однорідність», що також є ознакою антиутопічних творів (все те, що виділяється, може призвести до дестабілізації ситуації в суспільстві). Раціональним є навіть зовнішній вигляд класів (адже тіло відповідає функціям, яку виконує кожний клас

в творі; всі представниці окремого класу виглядають дуже схожими одна на одну, і цей факт співпадає з принципом однорідності, адже ніхто не виділяється).

Щодо тілесних ознак жінок в новому суспільстві, кожен клас має відповідні фізичні ознаки, які тим чи іншим чином допомагають жінкам виконувати свою роль. Держава визначає те, до якого класу з народження буде належати жінка і як виглядатиме її тіло. Наприклад, тільки представниці класу Докторів мають «нормальні» та звичні за пропорціями тіла. В усіх інших вони є надзвичайно непропорційними (Матері мають велетенські тіла, а Служниці зовсім крихітні). Отже, тема генних модифікацій відповідно до структурних особливостей населення є імпліцитно наскрізною. І хоча в творі прямо не вказується, що тілесні зміни є результатом змін у генетиці, тіла представниць деяких класів мають занадто неприродний вигляд для того, щоб зробити висновок, що такі зміни були результатом природних чинників. Можливо, в такий спосіб автор також намагається наголосити на тому, що експерименти з фізичними даними людей можуть призвести до жахливих наслідків в майбутньому.

З першого погляду, цей твір, як і будь-яка антиутопія, поверхнево та ідейно намагається бути схожим на утопію (кожний член суспільства дійсно щасливий виконувати відведену йому роль, жінки щасливі жити без чоловіків, суспільство процвітає у стабільності). Незважаючи на це, ідеальним та утопічним даний світ здається виключно для його населення, і тільки головна героїня твору розуміє весь жах і абсурдність світу майбутнього, в якому більше немає щирих почуттів до чоловіків (тому що жінки не знають про існування іншої статі), а у жінок немає жодного вибору щодо свого роду діяльності та навіть щодо вигляду власних тіл. Отже, твір заснований на антитезах та протистоянні між протагоністом та населенням світу майбутнього, між теперішнім та майбутнім часом, між «нормальністю» (наприклад, в тому, який вигляд мають жіночі тіла) та можливими наслідками генної інженерії, тощо.

Утопічний та антиутопічний простір можна вважати однією з найважливіших бінарних опозицій твору. Однією з рис антиутопії в повісті також є чітке розділення просторових вимірів на дві частини. Можна визначити два контрастні простори як зовнішній та внутрішній. До зовнішнього світу віднесемо реальність головної героїні, в якій вона існувала до того, як потрапила у світ майбутнього (тобто умовний теперішній час), в той час як внутрішнім виміром є альтернативний світ майбутнього. Утопічне сприйняття є характерним для населення внутрішнього світу (таким воно є тільки тому, що інших варіантів організації суспільства вони не знають). Щойно з'являється альтернативна точка зору з зовнішнього світу, крізь призму думки головної героїні можна побачити справжні жахи, які ховає для нас можливе майбутнє. Отже, у випадку з повістю «Поглянь на шляхи її» антиутопічність майбутнього світу виявляється лише крізь сприйняття героїні, яка володіє знаннями щодо іншого способу життя.

Важливою рисою антиутопії у контексті її зв'язку з утопією є створення зовнішньо ідеального світу, в якому погляд на ідеал та мораль є деформованими. Головна героїня на своєму прикладі стикається з таким дисонансом в ідеях, коли в перший раз чує думку освічених жінок з нового світу про світ минулого. Вони переконані, що живуть в ідилії саме тому, що в ній немає чоловіків, яких вони пов'язують тільки з війною та жорстокістю. Це, вочевидь, великий контраст до стандартної парадигми щасливого життя (хоча б точки зору доби, в якій жив автор), в якому мають бути присутні обидві статі.

Продовжуючи тему створення ілюзії утопічного світу (що є характерним для антиутопії), важливо також зазначити таку опозицію, як керівний клас та більшість. Хоча зовні світ твору і виглядає абсолютно ідеальним, він є результатом пропаганди та потужного ідеологічного впливу на населення. Суспільством, яке зображується в творі, неважко керувати, адже як було зазначено вище, населення не має знань щодо інших можливих варіантів розвитку світу.

Ідеологія та її позитивні результати (а саме, процвітаюче суспільство) також підсилює могутність влади в очах населення твору.

Як висновок, антиутопічний світ не існує без чітко визначеної ідеології, адже саме вона дозволяє утримувати суспільство під контролем. Звертаючись до класифікації антиутопічних творів, повість можна віднести до догматичної художньої антиутопії, адже в жіночому суспільстві були втілені утопічні ідеали, результат яких (з точки зору головної героїні) є жахливим.

З темою ідеології також пов'язані ідеї інтелекту та «інакшості». Однією з ознак антиутопічного світу є поступова фізична або інтелектуальна деградація населення через те, що нові обставини в якомусь сенсі призупиняють розвиток людства. В повісті Джона Віндема також можна простежити подібну деградацію, хоча вона і викликана іншими чинниками.

Таку інтелектуальну деградацію населення можна назвати навмисною або навіть стратегічною. Можна виокремити дві основні цілі такої тенденції. По-перше, це, очевидно, пов'язано з утриманням влади над населенням, адже чим менший обсяг знань, яким володіють люди (наприклад, в плані знань історії – жінки в новому світі (окрім групи освічених інтелектуалок) не знають нічого не тільки про існування чоловіків, але і про зміни, які колись давно відбулись зі світом, в якому вони живуть). По-друге, обмеження в знаннях пояснюється функціями, які виконують жінки в цьому суспільстві (інтелектуально розвинутими є лише представниці класу Докторату, а представницям інших класів не потрібні знання для того, щоб виконувати свої основні функції).

Щодо «інакшості», ідеологічний апарат антиутопічного світу намагається «придушити» будь-який прояв інакодумства, який може призвести до дестабілізації суспільства. Зазвичай, в антиутопії головний герой і є саме цим інакодумцем. Він стає таким або через довгий процес аналізу умов, в яких він або вона опиняється, або через те, що герой з самого початку є іншим. Саме розуміння

того, що альтернативний світ є далеким від ідеалу, і призводить в антиутопії до опозиції «людина – суспільство» і виливається в конфлікт або бунт.

Іншим варіантом розвитку подій є намагання держави стерти будь-які ознаки індивідуальності та змусити людину стати такою, як і всі. «Поглянь на дороги її» підпадає під даний «стандарт» антиутопічного жанру, адже Джейн максимально відрізняється від жінок у майбутньому не тільки тим фактом, що вона з минулого, але й тим обсягом знань про світ та історію, яким вона володіє. Цим вона з перших моментів свого перебування у майбутньому світі порушила звичний хід речей та спровокувала реакцію на свою «інакшість» – її хотіли заарештувати за розпалювання бунту та стерти пам'ять, тому що без цієї процедури її перебування в новому суспільстві було б неможливим. Бездумне забуття замість пам'яті та індивідуальності стають для героїні гіршим покаранням, ніж смерть, і через це вона знову потрапляє в ситуацію опозиції індивідуальність – більшість.

Іншим засобом впливу на читача, який часто присутній в антиутопічних творах є гумор та іронія. В першу чергу, це гумор, який використовується для глузування над ідеалами утопічного жанру з ціллю висміяти нереалістичність та абсурдність утопічних ідей. Якщо говорити про «Поглянь на дороги її», то скоріше можна звернутися не тільки до абсурдності, але й до гротескності уявного майбутнього світу. Вона виявляється, зокрема, через образ непропорційних тіл жінок, які населяють цей світ, адже вони часто зображені жахливо великими чи безглуздо маленькими.

Можна припустити, що в такий спосіб автор привертає увагу до таких питань, як експерименти в медицині та деякі небажані аспекти наукового прогресу. Іншою можливою інтерпретацією гротескного зображення жінок є глузуванням з того, що сама ідея створення жіночого суспільства, яке було б всебічно розвиненим та гармонійним, є неможливою. В будь-якому випадку, у читача залишається відчуття, що все, що відбувається в антиутопічному творі, є несправжнім. З

іншого боку, це також може навести на думки, як жахливо міг би виглядати світ майбутнього.

Важливо також розглянути такі категорії жанру антиутопії, як простір та час. В повісті існує декілька часових пластів. Якщо визначити точніше, то це минулий, теперішній та майбутній часи. Наратив характеризується однією часовою лінією, яка відбувається в теперішньому часі та містить анаlepsиси (нاراتив переривається низкою флешбеків, які допомагають Джейн пригадати своє минуле) та проlepsиси (після оповіді головної героїні наратив переходить до колег Джейн з її реального місця роботи, які обговорюють той факт, що Джейн вбила доктора Перрігана).

Головна героїня може переміщатися між цими двома часовими вимірами, але це відбувається у стані перебування під дією наркотику, ефект якого вона тестує. Щодо ставлення героїв твору до минулого, теперішнього та майбутнього часу, в антиутопіях герої часто негативно відносяться до подій минулого. Так само і представниці альтернативного майбутнього світу абсолютно впевнені в тому, що їх теперішній стан життя є набагато кращим за той, який був в минулому і який вони хочуть забути як щось моторошне. Можливо, бажання забути події минулого є також однією з причин, чому доступ до історії людства є обмеженим.

Щодо простору в антиутопічних творах, загалом, він часто є замкненим. В антиутопічний простір дуже важко потрапити, і цей твір не є тут винятком. Головна героїня змогла потрапити в цей світ і вибратись з нього тільки під дією наркотику. Замкненість простору також полягає і в тому, в яких умовах проживає герой. З самого початку, Джейн перебуває у закритому просторі – спочатку у лікарні, в якій вона прокидається, потім в автобусі, у якому її везуть до будинку Матерів, а згодом у кімнаті, в якій вона живе ще з декількома жінками. Пізніше простір звужується ще більше, адже героїня потрапляє в окрему кімнату, схожу на ізолятор.

Вийти з цього вузького простору також майже неможливо ані ментально (наприклад, потрапити в інший уявний простір за допомогою книжок, адже Матері не вміють читати), ані фізично (через велетенський розмір Матері майже нездатні самотійно переміщатись). Це відбувається тому, що в Матерів взагалі немає потреби ні в активному переміщенні, ні в пізнанні інших «уявних світів», бо це не передбачене їхньою основною функцією – народженням дітей. Той факт, що всі представниці даного класу живуть в кімнатах (дизайн яких є для всіх стандартним) групами також говорить про те, що в антиутопії перевага надається колективному над індивідуальним.

Щодо інших просторових ознак антиутопії, простір, в якому перебуває населення антиутопії, є «прозорим» в тому сенсі, що за героями постійно хтось наглядає (поняття Паноптикону, використане М.Фуко). Це відбувається також і в цій повісті, адже Джейн з моменту свого пробудження в нових обставинах залишається під наглядом Служниць та інших Матерів, які проживають з нею в кімнаті. Отже, в цьому випадку, навіть не йде мова про наявність в героя особистого простору. Діяльність, яка відбувається в замкненому просторі, є циклічною та незмінною, що також є елементом «однорідності та одноманітності» життя в антиутопічному світі.

Події в антиутопічному творі зазвичай мають бути напруженими, а розв'язка драматичною. Напруженості даному твору надає той факт що читач з самого початку має обмежений ступінь інформації щодо світу, в якому перебуває головна героїня. Нова інформація про її походження надходить «порційно», і читач разом з героїнею відчуває дискомфорт, який вона переживає в новому світі. Зазвичай в кінці твору антиутопічний суспільний устрій все одно поглинає героя і перемагає. Для антиутопій характерною є повна невдача героя – надія на перемогу та її крах.

Що стосується цієї повісті, це відбувається частково. Хоча героїня і повертається у теперішній світ та намагається запобігти створенню жіночого

альтернативного суспільства тим, що вона вбиває біолога Перрігана та знищує всі його наукові розробки, виявляється що в нього є син, який зацікавлений в продовженні справи батька. Таким чином, головна героїня жертвує своєю свободою, але так нічого і не досягає. Цей сюжетний поворот можна вважати умовною перемогою альтернативного світу над єдиною людиною, яка намагалася чинити йому опір.

2.2 Тілесність як топос та центральний образ твору

Тіло є одним з найяскравіших та центральних образів науково-фантастичної повісті Джона Віндема «Поглянь на дороги її». Це не дивно, адже тіло, його зовнішній вигляд та його сприйняття є не тільки тією особливістю, з якою читач знайомиться з перших сторінок повісті, але і своєрідною візитівкою цього твору. Тілесні ознаки героїнь ранжуються на шкалі від нормальних до абсурдних показників, які стосуються розміру, адаптованості тіла до конкретного типу діяльності, обмеженості у виконанні повсякденних справ, тощо. Тіло в повісті постає в найрізноманітніших формах та розмірах та є носієм символів, які допомагають читачеві зрозуміти інтенцію автора, його світогляд та бачення низки проблем. Цікавим для аналізу є також той факт, що об'єктом тілесних трансформацій стало саме жіноче тіло. Це та інші питання є центральними об'єктами дослідження в контексті антиутопічної жанрової парадигми та гендерної проблематики повісті.

По-перше, слід звернути увагу на формальні ознаки тіла та зазначити, яких саме форм воно набуває в даному творі. Наратив ґрунтується на мотиві розділення населення жіночого суспільства майбутнього за функціональними та фізичними ознаками. Кожна група має своє призначення, що супроводжується однією основною тілесною ознакою. Вирішальною у творі є категорія розміру. Він вимірюється від найменшого до найбільшого стану, з нормальними показниками в якості золоті середини.

В залежності від класу, до якого належить жінка, її тіло має конкретні ознаки, які можна виокремити на своєрідній шкалі гармонійності (а також звичності і того, як тілесні ознаки входять в рамки культурної парадигми, частиною якої є автор твору) від норми до аномальних показників. Доктори мають нормальні звичні тіла, які вписуються в загальноприйнятту «норму» того, як має виглядати жіноче тіло та тіло людини, загалом. Це єдиний клас, який має привілей на пропорційність тіла та на абсолютну свободу в тому, яким чином його «використовувати». Трохи далі від норми на шкалі знаходяться Амазонки, основною ознакою яких є маскулітність. Амазонки фізично розвинені для того, щоб виконувати фізичну роботу, яка не під силу іншим представницям жіночого суспільства майбутнього. Два класи з діаметрально протилежними тілесними показниками найбільше наближаються до показника аномальності – Матері (в яких тіла є занадто великими) та Служниці (мають крихітні тіла).

Виходячи з опису тілесних ознак, можна виділити такі поняття, як норма та гармонія тіла. Норму можна визначити як комплекс ідей, який є виключно суб'єктивним та який формується під впливом культурних та соціальних чинників окремого суспільства. Поняття гармонії є більш універсальним для будь-якого суспільства та включає в себе баланс та органічне поєднання тілесної складової людини та її розуму.

З огляду на поняття норми та гармонії, в першу чергу слід виявити співвідношення між тілесними ознаками героїнь твору та їхніми інтелектуальними навичками. Враховуючи пригнічені властивості, чим більше розмір людини відхиляється від норми, тим менше вона виявляється інтелектуально розвиненою. Таким чином, образ людини зводиться до всебічно розвиненого ідеалу, але в той самий час підкреслюється необхідність інтелектуальної сегрегації для стабільного функціонування суспільства. Тому, до збалансованих показників наближаються тільки представниці класу Докторів, адже тільки вони мають гармонійні тіла та пропорційні цій гармонії знання.

Такий розподіл тілесних ознак та інтелектуальних навичок можна інтерпретувати по-різному – по-перше, це чітке та прагматичне визначення того, які характеристики є необхідними для кожного типу діяльності, а якими можна пожертвувати. По-друге, це спосіб контролю над населенням та створення образу недосяжності керівного класу, адже лише вони мають доступ до широкого спектру знань та свободу у їх здобутті та застосуванні, в той час як інші класи навіть не усвідомлюють того факту, що їх в чомусь обмежують. Відтак, можна стверджувати, що визначення ролі тілесності в творі Джона Віндема вписується в типову парадигму антиутопічного світу, в якому керівному класу вдається за допомогою пропаганди утримувати контроль над населенням і створювати ілюзію ідеального світу, в якому, насправді, людина навіть не може вирішувати, як виглядатиме її тіло.

З поняття балансу та гармонії висновується концепт зразкового флеш-іміджу (ідеальний взірць тіла в тому чи іншому суспільстві). В повісті «Поглянь на дороги її» немає уніфікованого зразкового флеш-іміджу, таких зразків існує по одному на кожний клас жінок, адже в кожному класі є стандарт того, як має виглядати тіло. З іншого боку, можна навіть категорично стверджувати, що флеш-іміджу взагалі не існує в рамках даної повісті. Флеш-імідж будь-якого з класів не є об'єктом прагнення представниць інших трьох класів. Прагнення до ідеалу (яким і є зразковий флеш-імідж) можна пов'язати зі свободою вибору людини та її бажанням слідувати цьому ідеалу. В цьому випадку, опція вибору відсутня, адже зовнішній вигляд, який матиме тіло жінки, детермінований від її народження. У представниць різних класів також немає амбіцій щодо переходу до іншого класу та набуття інших тілесних ознак. Все це зумовлено тим, що умови, в яких формується тілесний ідеал, є штучно створеними, в той час як зазвичай такий ідеал формується за природних обставин у процесі розвитку та змін у суспільстві.

Тіло в науково-фантастичній повісті «Поглянь на шляхи її» виконує декілька важливих функцій, які можна визначити таким чином: диференційну,

прагматичну, культурну та символічну. Щодо диференційної функції, вона полягає в тому, що тіло є експліцитною ознакою того, до якого класу належить жінка. Якщо говорити детальніше, візуальна складова людського образу є у художньому світі повісті тим єдиним фактором, за допомогою якого без додаткових зусиль можна з першого погляду визначити деякі з найголовніших ознак людини, наприклад, її вік та рід діяльності.

Прагматична функція тіла реалізується у визначенні того, з яким саме родом діяльності пов'язана жінка. В даному випадку розподіл є досить логічним – розмір тіла та кількість осіб одного класу є зумовленими адаптацією тіла до конкретної «професії». Центром кожного виду діяльності є, в першу чергу, тіло. Якщо спиратися на концепцію «тіло-для-справи» та матеріалістичну модель, згідно з якою тіло є адаптацією до конкретних виробничих потреб суспільства, саме суспільство має визначати, який вигляд матиме тіло, та які фізичні показники воно мусить надбати. У повісті «Поглянь на дороги її» існує кореляція між тілесними ознаками та суспільними потребами. Тіло впливає на суспільство, його розвиток та структуру, а суспільство, своєю чергою, впливає на тілесні ознаки людини.

Першоджерелом для визначення роду діяльності все одно є тіло, адже немовлят з народження «сортують» за якостями і згідно з ними визначають, до якого класу в майбутньому належатимуть жінки. Ця структурована організація є очевидним виявом прагматичного та матеріалізованого підходу до формування образу тіла в суспільстві. Доречно також згадати, що такому сортуванню підлягають тільки представниці робочих «нижчих» класів (всі, окрім Докторів), що так само повертає до теми навмисної та штучної нерівності у розвитку фізичних та інтелектуальних ознак серед населення.

Прагматичність виявляється в тому, яким чином «працюють» тіла і до якої міри всі дії кожної людини є автоматизованими. Наприклад, матеріалізований підхід виявляється в тому, що навіть процес виношення та народження дітей схожий на конвеєр. Будь-яка діяльність жінок та дії, які виконують їхні тіла, є

циклічними та незмінними. Діяльність їхніх тіл створює основу для своєрідного «організму», яким постає суспільство в творі. Без будь-якого зі складників організм не зможе існувати. Так само і в даному випадку, діяльність, яку за допомогою своїх підготовлених тіл виконують представниці усіх класів, є складовою, без якої суспільство не зможе існувати.

Також слід звернути увагу на детальність, з якою змальовані тілесні «процеси» в творі. Цей опис можна інтерпретувати в контексті створення інтертекстуальних зв'язків, які допомогли б читачеві яскравіше уявити собі зовнішній вигляд героїнь твору, пам'ятаючи про вже знайомі образи тіла. Наприклад, під час презентації прийому їжі Матерями, які поглинали велетенські порції для підтримки великого об'єму своїх тіл, автор використовує прикметник «gargantuan», який є посиланням на роман Франсуа Рабле «Гаргантюа та Пантагрюель». Характеристики даного роману – а саме, гіперболізація тілесних рис, гротеск, детальний опис процесу споживання їжі – використані в повісті «Поглянь на шляхи її» з метою демонстрації абсурдності розміру тіл Матерів та їхньої основної діяльності (яка зводиться до циклу споживання їжі, виношування і народження дітей та відпочинку).

Мініатюрних Служниць, в свою чергу, можна порівняти з ліліпутами з «Мандрів Гулівера» хоча б за їхніми фізичними ознаками. До того ж, окрім подібності тілесних характеристик, населення країни Ліліпутії має схожі думки щодо інституту сім'ї. В Ліліпутії інститут сім'ї зовсім відсутній, адже створення класичної родини уявляється як результат тваринних інстинктів. Діти в цьому світі виховуються в залежності від своїх характеристик (наприклад, статі) в спеціалізованих закладах-інтернатах. Подібний ідеалізований варіант процесу виховання дітей є схожим на те, як виховують дівчат в жіночому світі антиутопії. Можна припустити, що використання таких суто утопічних ідей є одним зі способів поглузувати з утопічних ідеалів (що і є однією з функцій антиутопії).

На рівні образів автор також вказує на таких міфологічних персонажів, як амазонки. Головна героїня називає робочий клас жінок Амазонками через їхню фізичну розвиненість та силу. Можна навіть сказати, що образ амазонок не зводиться до конкретного класу, а є наскрізним для всього жіночого суспільства майбутнього, адже всі жінки в цьому світі є незалежними від чоловіків. Одним з варіантів інтерпретації даного образу є припущення, що автор хотів підкреслити основні тілесні характеристики персонажів Амазонок за допомогою асоціації з міфологічними жінками. Інший висновок можна зробити саме з огляду на маскулінність рис тіла Амазонок та роду діяльності, який вони виконують (фізичну роботу, яку б скоріше можна було б назвати виключно чоловічим родом діяльності). Цей факт ніби є іронією над жіночим світом – хоча жінки і стверджують, що їм краще жити без чоловіків, це все одно неможливо, і для балансу вони все одно тим чи іншим чином тяжіють до елементів маскулінності в своєму житті (як, наприклад, у випадку з тілами Амазонок).

Очевидним є той факт, що жінки та їхні тіла порівнюються саме з героями та героїнями інших фантастичних світів (ліліпути, амазонки, тощо). Таке використання образів не тільки допомагає читачеві встановити зв'язки з іншими уявними світами, але і наголошує на тому, що все, що бачить читач, є вигадкою. В такий спосіб виправдовується використання образів гіперболізованого тіла. Також створюється відчуття страху, тому що хоч читач і розуміє, що все, що відбувається в творі, є вигадкою, ніхто не може знати точно, що чекає на людство в майбутньому.

Щодо культурної функції, яку виконують тіла, вони є прямим відображенням тенденцій суспільства, в якому перебувають героїні твору. Наприклад, через образ тіла в повісті можна простежити ставлення до таких абстрактних та актуальних питань, як розподіл влади між представницями різних класів, ставлення до явища материнства, ставлення до віку, естетичні вподобання

населення, сприйняття жінкою власного тіла та тіл інших, розвиток інтелекту, який сприяв би глибшому розумінню всіх попередньо зазначених чинників, тощо.

Символічна функція полягає в скритих та явних смислах тілесних образів, на що слід звернути увагу читачеві. Тіла, їхній зовнішній вигляд та жестикуляція (а також розуміння її змістового навантаження) в повісті визначають належність людини до суспільства майбутнього. Наприклад, коли Джейн лише опиняється в незнайомому для себе світі, однією із перших подій твору є її поїздка до центру Матерів, під час якої Амазонки, яких вона побачила на своєму шляху, роблять незрозумілий жест, що, як виявляється, означає привітання та вираз поваги. Він явно символізує елемент ідеологічної складовою жіночого суспільства, і незнання того, що стоїть за жестами та діяльністю жінок, одразу вирізняє головну героїню як людину, яка не є частиною цього суспільства та не відчуває впливу його ідеологічного навантаження.

Через символіку тіла і того, які смисли воно в собі вміщає, можна також простежити позитивні та негативні культурні процеси, наявні в суспільстві, частиною якого був сам автор. По-перше, очевидним є факт, що деякі жіночі тіла в даному творі мають не просто карикатурний вигляд, а є зовсім абсурдними. Аномальність тіл є ніби віддзеркаленням того, яку абсурдність несе в собі структура жіночого суспільства, організована за принципом мурашиної моделі, та спроба жінок адаптуватися до життя без чоловіків. За подібними аномальними тілесними образами, розподілом тілесних ознак серед населення та суспільною структурою може ховатися критика тоталітарного державного устрою та утопічних ідей. Цей висновок можна зробити тому, що будь-яке тоталітарне суспільство не збалансоване щодо таких аспектів, як свобода вибору, втручання держави в приватне життя людини, тощо. Паралельно з цими обмежувальними рисами існує також зовнішня штучна ідеалізована оболонка, створена за допомогою пропаганди.

Критика тоталітарного устрою в творі виявляється на двох рівнях. З одного боку, це відбувається через критику утопічних ідей, наявних у жіночому суспільстві (якщо утопічні ідеї не збалансовані в суспільстві, вони можуть призвести до так званої негативної утопії, яка в рамках реально існуючих держав виявляється через впровадження тоталітарного устрою). З іншого боку, можна уявити, що тенденції післявоєнного світу, частиною якого був Джон Віндем, посприяли створенню негативного ставлення до тоталітарної форми контролю суспільства. Можливо, невдоволення умовами існування в реальності і стали прототипом для створення саме такої структури суспільства.

Цю інтерпретацію також можна розширити, виходячи з реалій, в яких жив сам автор твору. Якщо звернутися до питання гендерного фокусу в повісті «Поглянь на дороги її», а саме чому саме чоловіки загинули, а жінки залишились жити та змушені були створити власне суспільство та адаптуватися до нових умов життя, можна пригадати події початку та середини двадцятого століття (дві світові війни, які призвели до масових смертей серед населення, особливо серед чоловіків, які йшли на фронт; як результат розподілу ролей та задач серед населення, дедалі більша участь жінок у всіх видах виробничої діяльності та тимчасова адаптація до життя без чоловіків). Можна припустити, що саме ці події вплинули на створення уявного жіночого світу, який став відповіддю на питання, що би сталося, якщо б гіпотетично в світі залишилися лише жінки. Беручи до уваги всі інтерпретації, зазначені вище, можна сказати, що тіла героїнь є посередниками в донесенні негативного ставлення до подій та тенденцій у реальному світі.

Повертаючись до теми балансу, аномальності тіла та гармонії, можна спробувати проаналізувати причину, з якої саме жіноче тіло та суспільство загалом стало центральним об'єктом повісті «Поглянь на шляхи її». Суспільство, яке складалося б виключно з жінок, є фантазією, яка виходить за межі сприйняття

«норми». Аномальне суспільство не може породити та «виробити» ніщо інше, як аномальне бачення ідеалу тіла.

В контексті даного твору можна виділити декілька топосів тіла. Першим є топос віку. Рід діяльності в даному творі також приблизно визначає те, якого віку є представниці того чи іншого класу. Наприклад, представниці класу Матерів, яких зустрічає головна героїня твору, обов'язково молоді, на вигляд не старше двадцяти чотирьох років. В цьому випадку рід діяльності та вік корелюють між собою і створюють парадигму, яка, можливо, також бере початок з реальності, в якій жив Джон Віндем. Очевидним в цьому ланцюжку зв'язків є те, що найбільш «продуктивним» віком для народження дітей вважається саме вік від двадцяти одного до двадцяти п'яти років. Інші класи також визначаються віковими паттернами – Амазонки і Служниці також молоді, вік Служниць ранжується між молодим та середнім; середній вік і старше – характеристика представниць класу Докторів.

Таким чином, кожний клас пов'язується з достатньо стереотипними уявленнями про кожний з видів діяльності, представлених у повісті. Наприклад, для народження дітей жінка має бути обов'язково молодою та фізично підготовленою для виношення дітей (у кожного суспільства є своє уявлення про те, як має виглядати здорове тіло та який вигляд має жінка, яка є потенційно здатною до народження дітей). Для виконання фізичної праці жінка також має бути молодою та фізично розвиненою, бо в інакшому випадку вона не зможе виконувати свою діяльність. Старший вік представниць Докторату та Служниць можна асоціювати з досвідом, який необхідний для емпатії (яку мають виявляти Служниці) та для того, щоб керувати державою та тримати під контролем населення, у випадку з Докторами. Отже, топос віку в даному випадку є експліцитним відображенням стереотипізованих уявлень про те, для чого є максимально адаптованим тіло в тому чи іншому віці.

Слід зазначити, що даний ідеалізований розподіл обов'язків за тілесними ознаками та віком не дає читачеві повної картини процесів в жіночому суспільстві майбутнього, які були б пов'язані з віком. Враховуючи той факт, що жінки не мають можливості переходити з одного класу в інший, невідомо, як в рамках такої суспільної моделі відбувається процес старіння та перехід від одного відповідного виду діяльності до іншого. В цьому частково також полягає критика утопічного світогляду та організації діяльності в суспільстві, адже подібні ідеї дійсно неможливо втілити в життя, якими б ідеальними вони не здавалися.

З тілесним образом також пов'язаний топос краси. Однією з особливостей зовнішності героїнь твору (а точніше їх облич) є привабливість. Наприклад, для опису представниць класу Матерів (а також їхнього житла), Джон Віндем посилається на роботи митця в стилі рококо Жана-Оноре Фрагонара. Типовим для цього митця було зображення сюжетів гедонізму, в якому фігурували молоді жінки та увага зосереджувалася на їхніх обличчях, часто напівоголених тілах, інтер'єрі, в якому вони знаходились, тощо. Образи з витворів мистецтва також допомагають читачеві яскравіше уявити вигляд, який мали обличчя жінок та естетику місця, в якому вони проживали.

Слід визначити, яку функцію в даному творі виконує краса. По-перше, можна провести аналогію між приємним зовнішнім виглядом людини та обставинами, у яких вона мешкає. Задовільний зовнішній вигляд можна пов'язати з позитивною ситуацією в суспільстві, адже якщо людина відчуває себе щасливою, то і її зовнішній вигляд часто є відповідним. Таким чином відбувається пропаганда утопічних ідей. Гармонійно розвинена людина не може не бути привабливою (хоча все, звичайно, залежить від того, що саме вважають ознаками гармонійного розвитку в суспільстві).

Наступною категорією тілесності є простір. Простір тілесності людини завжди є першоджерелом символів та кодів. Простір тіла може поділятися на внутрішній та зовнішній. До внутрішнього простору належать почуття,

переживання, бажання людини, які і існують саме завдяки тому, що вони втілені в тілі. До зовнішнього простору можна віднести вигляд, який має тіло. Майже для всіх представниць населення і внутрішній, і зовнішній простір тіла є обмеженим. Обмеженість полягає в декількох вимірах. По-перше, зовнішній і внутрішній простір є абсолютно контрольованим. Досвід у поєднанні зі знаннями про навколишній світ є одними з основних складників, які формують бажання людини та спектр тих переживань, які вона відчуває. Діяльність жінок, з якою вони пов'язані в даному творі, обмежує їх у розвитку ментального та фізичного тілесного простору, і вони на все життя залишаються в рамках, які створила для них держава.

Щодо внутрішнього простору тіла, жінки отримують рівно стільки знань, скільки їм потрібно для виконання своєї справи. Жодних інших шансів на саморозвиток в них немає. Таким чином, знання та внутрішній тілесний простір можна пов'язати з (не)свободою та взагалі з усвідомленням існування свободи. Мова в даному випадку йде про свободу вибору та свободу у саморозвитку. В цьому і полягає один із основних акцентів антиутопії Джона Віндема: хоча всі мешканки світу майбутнього і відчувають себе щасливими в утопічній ідилії, моторошність полягає в тому, що їм не вистачає обізнаності для того, щоб мати інакшу думку.

Зовнішній тілесний простір є так само обмеженим в багатовимірних рамках – рамки діяльності, місця проживання, розміру, стану тіла, тощо. Наприклад, якщо говорити про клас Матерів, частиною якого стала головна героїня твору, вони обмежені на багатьох рівнях – по-перше, на ментальному, тому що вони мають обмежений набір знань та навмисно не навчені писати та читати. По-друге, Матері обмежені фізично – вони проживають в закритому просторі, з якого заборонено самотійно виходити.

Локальна просторова обмеженість також полягає в тому, що в ній немає місця для особистісного простору – Матері ділять кімнату ще з п'ятьма

представницями того ж класу, і за ними постійно наглядають Служниці. Тілесна активність Матерів також обмежена через те, що фізично вони не можуть з легкістю самостійно переміщатись в просторі через свою вагу. Обмеженість також виявляється в тому, що будь-яка фізична діяльність Матерів супроводжується сторонньою допомогою від Служниць, що також суперечить тому, що людина має право на особистий простір. Можна припустити, що іронія полягає в тому, що якщо людина недостатньо розвинена в особистісному та індивідуальному плані, то в неї немає необхідності й в особистому просторі.

Топос волі тіла, який є частиною топосу простору, пов'язаний з проблематикою «тіла-для-справи» та подальшою інтерпретацією біблійних мотивів, які корелюють з ідеєю втілення в життя ідеального структурованого суспільства та розділення суспільства за ознаками. Цей явний зв'язок та переплетіння біблійних мотивів наявні у творі, починаючи з назви. Вона є цитатою з Біблії, а саме: «Go to the ant, you sluggard. Consider her ways, and be wise», яка в перекладі на українську звучить: «Іди до мурашки, ліноху, поглянь на дороги її і помудрій».

В даному випадку людина порівнюється з мурахою, а весь устрій людського існування з мурашиною моделлю. З біблійної точки зору, людина має наслідувати мурашу в її мудрості та працьовитості. Таким чином, людина застерігає себе від лінощів, будує збалансоване суспільство з розподілом на окремі ролі та класи та досягає своїх цілей за допомогою сумління. Саме за мурашиною моделлю і побудоване жіноче суспільство в повісті. Згідно з цією моделлю, комахи чітко розділені на функціональні групи, які займаються окремими справами. На основі цього спрощеного варіанту автор створює та доповнює жіноче суспільство, наділяючи людей специфічними фізичними рисами. Таке нівелювання цінності особистості та гіперболізовано чітку організацію функціонування суспільства можна вважати сатирою на тоталітаризм.

З іншого боку, такий вибір інтертекстуального зв'язку, який є основою структурного світу твору, можна пояснити по-іншому. «Комахи» не є вільними в своєму виборі діяльності та цілей, усвідомлення ними реальності є неповним та неглибоким. Вони сліпо підкорюються «вищим силам» у вигляді Бога, державних установ та іншим проявам лідерства. Цілком можливим є варіант того, що автор свідомо порівнює жінок з комахами у декількох вимірах – по-перше, у їхній покірності та сліпому слідуванні вимогам суспільства. По-друге, у їхній уявній нездатності до створення суспільства, в якому всі ролі будуть дійсно збалансовані, а люди всебічно інтелектуально та фізично розвиненими.

Враховуючи всі вищевказані тілесні показники героїнь науково-фантастичної повісті Джона Віндема «Поглянь на дороги її», можна зробити декілька висновків щодо того, що саме репрезентує жіноче тіло в усіх його формах та розмірах в даному творі. Першим висновком є той факт, що зовнішній вигляд, який набуває тіло в творі, та його абсурдність, повністю вписується в концепцію антиутопічних творів. По-перше, тіло та його особливості є основним елементом виконання різних видів діяльності та стає частиною чітко структурованої суспільної структури, яка є однією з базових конструкцій антиутопічного світу.

По-друге, інший чинник, за яким тілесні образи в новелі мають ознаки антиутопії, є гіперболізація тілесних характеристик. Однією з функцій карикатурного зображення тіла є бажання налякати читача для того, щоб він боявся навіть уявити собі такий варіант розвитку людства. І хоча тілесні образи і виглядають фантастичними, в цьому і полягає основний страх, адже ніхто з точністю не може визначити, як виглядатимуть люди в майбутньому.

Другим висновком щодо того, які ідеї несе в собі зображення диспропорції в тілах, є висловлення невдоволення суспільними тенденціями та відображенням суспільства в цілому. В тому, як виглядають жінки, можна побачити не лише гіперболізовану стереотипізацію, але й пересторогу щодо таких явищ, як занадто

стрімкий технологічний прогрес та розвиток генної інженерії, а також критику тоталітарного режиму.

2.3. Жіноча репродуктивність як суспільна функція

В залежності від культурних та історичних особливостей суспільства та точки зору, народження дітей можна схарактеризувати по-різному – від сприйняття його як сакрального явища та дару, до зведення його до реалізації тваринних інстинктів людини та біологічної необхідності у продовженні людського роду. В будь-якому випадку, народження дітей – це діяльність, яка асоціюється з однією з найважливіших функцій, що її має в своєму житті виконати жінка. Завдяки цьому факту, материнство має велике ідеологічне та стереотипне навантаження. Жіноча репродуктивність є однією з наскрізних питань в повісті «Поглянь на шляхи її» Джона Віндема. Проблематику репродуктивності в даному творі можна аналізувати з перспективи моралі, свободи вибору та функції, яку виконує жінка в суспільстві.

Жіночу репродуктивність в контексті повісті «Поглянь на шляхи її» можна аналізувати в декількох вимірах. По-перше, одна з основних біологічних тілесних функцій жіноцтва, а саме народження дітей, не є притаманною для всього населення, а зводиться лише до двох з чотирьох груп, одна з яких має вибір щодо народження (Доктори), а інша (Матері) – ні. Отже, поглядів на необхідність народження дітей та на його планування існує два, їх можна назвати прогресивно-прагматичний та біологічно-прагматичний. Обидва підходи будуються на виключно раціональних поглядах на материнство.

Щодо біологічно-прагматичного підходу, у випадку з Матерями, народження дітей є єдиною функцією цього класу, тобто все їхнє існування зводиться до виношення та народження дітей. Для цього жінок «вирощують» та розвивають у них лише необхідні фізичні навички, ігноруючи при цьому їхні

інтелектуальні здібності. До того ж, вони не виховують дітей, яких вони народили, – їх віддають на виховання в спеціальні заклади згідно з фізичними ознаками. Цей процес є явною референцією до відчуження виробництва та процесу, в якому немає індивідуального підходу та «душі» – народження дітей є «конвеєрним» масовим процесом, дітям ставлять оцінки за їх «якістю» як для продукту виробництва; жінка, яка народила дитину, ніяк з нею не пов'язана та в подальшому житті ніяк її не виховує.

Про прогресивно-прагматичний підхід по сюжету твору відомо небагато. Читач знає тільки те, що жінки-інтелектуалки, які керують суспільством, можуть народжувати дітей тоді, коли в них виникне бажання цього. По-перше, зображення обох підходів є гостро-іронічним та частково висміює позиції, якф займають деякі жінки у реальному світі. Перша позиція – це те, якого значення надають материнству в суспільстві і та ідея (що домінувала впродовж багатьох століть), що основна роль жінки зводиться до материнства, і вона повністю реалізує себе, тільки коли народжує дитину.

З появою більш прогресивних ідей, жінки стали ставитися до народження дітей з пересторогою та відносять цю «функцію» жіночого організму до чогось другорядного. Може здатися, що автор з іронією поставився до жінок, основним смислом життя яких є народження дітей. Однак, можна подивитися на цю ситуацію і під іншим кутом зору, і в цьому випадку іронія спрямована на людей, які вважають, що для того, щоб народжувати дітей та досягати своєї єдиної справжньої мети, жінка не повинна мати розвинений інтелект. Таким чином, можна припустити, що гіперболізоване зведення ролі жінки в суспільстві виключно до народження дітей є критикою тенденції, згідно з якою народження дітей вважається чимось негативним і обтяжливим.

Щодо прогресивно-прагматичного підходу, іронія в даному випадку стосується свободи жінки в виборі між тим, бути їй матір'ю, чи ні. Обидва погляди, ймовірно, відсилають читача до першої половини двадцятого століття,

протягом якої відбуваються активні зміни в позиції жінки та її свободи в тому, що вважати пріоритетним в житті, – професійний розвиток, материнство чи будь-який інший рід діяльності. На зміни в становищі жінки також вплинули і інші чинники – набуття більших прав порівняно з минулим, історична необхідність у набутті «чоловічих» навичок, тощо. Звичайно, ці ідеї не є новими для сучасного читача. Але слід брати до уваги епоху, в яку жив автор твору (середина ХХ ст.). Можна тільки уявити, який опір серед традиційно налаштованої частини населення зустріли такі тенденції серед жіноцтва. Тому, можна припустити, що в даному творі частково критикуються та висміюються занадто екстремальні ідеї щодо навмисної відмови від материнства.

Бажання мати дитину можна також пов'язати зі свободою. Привілей свободи вибору мають лише представниці класу Докорів. Це ще один аспект твору, згідно з яким відбувається сегрегація суспільства. Отже, свобода у виборі народжувати чи ні, сприймається в даному творі як привілей. В такому перебільшенні також виявляється іронічне ставлення щодо негативного сприйняття народження дітей та визначення його в контексті *свободи від материнства*.

У творі також наявна гіперболізація рис жіночого тіла в залежності від його функцій. Найбільшими виявляються саме Матері, в яких тіла є потворно великими. Цікавим є те, що у співвідношенні до тіла голова є незвично маленькою, через що гармонічні пропорції тіла порушуються. В такий спосіб експліцитно та гіперболізовано виявляються найважливіші і, на думку автора, найменш важливі якості для народження дітей, а саме переважання тілесності над розумовими властивостями.

В даному випадку слід також визначити, чому Матері мають гротескний зовнішній вигляд. Осмислення теми повноти проходить крізь всю історію людства. Ставлення до повноти змінювалось від дещо зневажливого до захопленого. Повнота мала в різних культурах багато символів – починаючи від багатства до фертильності (або родючості). З естетичної точки зору, поклоніння

повноті можна пояснити навіть фізіологічними особливостями ока людини, яке набагато краще сприймає об'єкти, які мають округлі форми. В будь-якому випадку, повнота виступає як засіб увиразнення та формотворення у творах мистецтва та літератури.

Звичайно, у випадку з Матерями великі розміри тіла є ознакою фертильності жінок. До Матерів та їх великорозмірної величності всі інші класи відносяться з повагою. Складається парадоксальна ситуація – з одного боку, материнство залишається однією з найповажніших функцій жінки, яка викликає поклоніння всього населення. Для них навіть виокремлюється окремий клас Служниць, які виконують будь-які прохання Матерів та піклуються про них. З іншого боку, в цьому суспільстві виношення та народження дітей є автоматизованим процесом, абсолютно віддаленим від звичного розуміння ролі матері. Тобто, зовнішньо здається, що народження дітей – це сакральний процес, а насправді виявляється, що таким чином суспільство продовжує сприймати цю місію важливою саме тому, щоб у населення не з'явилося ніяких сумнівів щодо цього.

Ці ідеї також значущі в ідеологічному вимірі твору. Надання репродуктивній функції жінки великого значення сприяє утриманню суспільства у стабільності та неперервності процесу продовження народження дітей. Цей хід влади можна пояснити тим, що продовження людського роду є дійсно важливим, враховуючи той факт, що адаптація до нових штучних умов народження дітей була дуже складною задачею. Також, слід зазначити, що здатність до народження дітей є у них суто синтетичним явищем, адже природній спосіб запліднення не є можливим. Саме тому, уряд робить все, щоб тримати цей процес у стабільній нескінченності. Такі ідеї вписуються в те, як працює будь-яка ідеологія – створення «священної» ідеї та її матеріальне втілення у вигляді різноманітних ритуалів.

2.4 Образ наратора

Одним із питань, яке постає перед читачем під час прочитання повісті Джона Віндема «Поглянь на дороги її», є причина, з якої автор даного твору вибрав для антиутопії саме жіночий уявний світ. Звичайно, оповідь від особи жінки з перспективи автора-чоловіка не є новиною в літературному світі. Незважаючи на це, поєднання поглядів автора, вибір наратора та ідей, які він транслює, є комплексним об'єктом для дослідження.

Якщо аналізувати першопричини, які могли б потенційно сприяти тому, що виключно жіночі образи стали центральними в науково-фантастичній повісті, Джон Віндем відрізнявся від своїх сучасників, які писали в жанрі наукової фантастики, тим, що він висував на передній план в своїх творах сильних жінок [25, с. 75]. Жінки в творах Віндема відрізняються силою характеру та наявністю власної думки, і в той же час виступають основними критиками суспільства, в якому вони опиняються [39, с. 61]. Найчастіше жінки в творах Джона Віндема є більш спостережливими, ніж чоловіки. Навіть якщо жінки не є головними героїнями, їхні дії та перспектива є важливими для розвитку сюжету. Така тенденція простежується в багатьох творах автора [25, с. 76].

Наприклад, якщо говорити про повість «Поглянь на дороги її», активну позицію головна героїня проявляє впродовж усього руху сюжетної лінії. Вона відмовляється від своєї ролі Матері навіть під загрозою арешту та вступає у відкриту дискусію з істориком. В цілому, Джон Віндем є одним із перших письменників післявоєнного періоду, який переймався гендерною проблематикою. Іншою наскрізною темою в багатьох його творах є позитивні зміни в правах жінок. Також, він вважається одним з найвідоміших письменників середини минулого століття, які писали в жанрі феміністичної утопії та дистопії [27, с. 205]. Одним з найяскравіших прикладів такої жінки є саме Джейн Вотерлі, головна героїня науково-фантастичної повісті «Поглянь на дороги її».

Отже, достатньо очевидним є той факт, що Джон Віндем втілює в своїх творах про-феміністичні ідеї [32, с. 270]. З цього висновку постає питання, чому жіночий світ у повісті «Поглянь на дороги її» постає саме у формі суспільства, яке функціонує за жорсткими стандартами. На перший погляд може скластися неоднозначна ситуація, тому що виклад ідей у творі більш схожий на критику створення жіночого суспільства як чогось абсолютно недоречного. В повісті також наявні гіперболізовані риси того, що зазвичай пов'язують із жіночністю, та типові і стереотипні уявлення щодо професійної діяльності жінок (кольорова гама тяжіє до рожевих та блакитних кольорів; якщо жінка і займається професійною діяльністю, особливо пов'язаною з наукою, то вона пов'язана зі сферою медицини, тощо). Таке використання образів можна проаналізувати з декількох сторін. По-перше, в такий спосіб автор дійсно міг наголосити на тому, що твір явно є про-феміністично налаштованим, хоча це і виглядає занадто експліцитно. По-друге, можна припустити, що таким чином автор, навпаки, хотів донести іронію щодо того, якими уявляють жінок в сучасному світі та в які рамки їх ставить суспільство. З такої точки зору, подібна структура суспільства за тілесними та інтелектуальними ознаками є достатньо виправданим інструментом висміювання того, якою бачить жінку суспільство.

Може також здатися, що автор твору є критично налаштованим щодо нових прогресивних тенденцій у суспільстві свого часу (збільшення «самостійності» жінки, яка стала результатом низки історичних процесів, зокрема, поширення фемінізму). Ця ідея представлена в творі неоднозначно, адже відбувається протистояння двох ідеологічних вимірів – традиційного (який представляє Джейн), а саме світ, в якому існування чоловіків є запорукою для щасливого життя жінки, та більш «прогресивного» (який представляють мешканки нового світу майбутнього).

Таке протистояння можна пояснити тим фактом, що саме в той час, коли жив автор, відбуваються різкі зміни в суспільній думці та в ставленні до жінок.

Звичайно, будь-які нові ідеї вимагають суспільної адаптації до них. Також, зазвичай перед тим як стати нормою, будь-яке явище має пройти стадію «перебільшеної уваги» до нього та занадто буквального сприйняття його ідейного апарату (якщо жінка феміністично налаштована, то вона проти чоловіків, тощо). Це може стосуватися будь-якого виміру існування людства – починаючи від гендерних проблем та завершуючи расовою нерівністю. Саме тому і виникає таке контрастне протиріччя ідеологічного навантаження двох світів, що вони є відображенням занепокоєнь у суспільстві та невизначеності з тим, як ставитися до нових викликів прогресу.

Один з висновків, що їх можна зробити з використання такої опозиції між помірним ідеологічним навантаженням наратора та абсурдністю, до якої тяжіють представниці світу майбутнього, є той факт, що створення саме таких образів наратора та інших героїнь твору були виправдані ідеєю балансу у суспільстві. Цього балансу можна було б досягти тільки завдяки поєднанню традиційної та нової точки зору на роль жінки в суспільстві. Отже, подібний розподіл ідей між героїнями твору та вибір наратора можна пояснити тим, що світ може успішно існувати в стабільності виключно за умови дотримання внутрішнього балансу між ідеями в суспільстві.

Всі вищезазначені факти виправдовують вибір саме такого наратора. Головна героїня є тим медіатором, який втілює в собі баланс якостей – поєднання традиційного світосприйняття з інтелектуальними і тілесними навичками, які вписуються в понятті гармонії. Її протистояння з представницями суспільства майбутнього виникає частково саме через помірність її ідей та особистісних якостей. У будь-якому випадку, подібне контрастне зображення жінок може натякати на те, з яким збентеженням сприймав автор-чоловік нові тенденції у сфері прав жінки і, хоча він і підтримував їх, все одно піддавав внутрішній критиці.

Щодо характеристик наратора в повісті «Поглянь на дороги її», ним є головна героїня цього твору – жінка на ім'я Джейн. Її можна віднести до «відкритого» типу наратора, адже вона є окремою героїнею, яка має ім'я, власну історію, стать, чітко визначене суспільне становище та погляди на життя (Баррі). Відкритим наратором її робить також той факт, що вона сама бере участь у подіях, про які йде мова в творі. Щодо інших характеристик наративу, у творі використана внутрішня фокалізація, тобто оповідь зосереджується на тому, що героїня відчуває та думає. У випадку з даним твором та з особливостями його сюжету, внутрішня фокалізація є найдоречнішою, адже напруженість сюжету досягається саме завдяки тому факту, що головна героїня, як і читач, обмежена в знаннях щодо нового світу, в якому вона опиняється. Зосередженість на сприйнятті героїні та її переживаннях загострює її увагу та емоції в той час, як вона знайомиться з новими обставинами, в яких вона опиняється.

Слід зазначити, що на відміну від звичайного розвитку подій в утопії, де герой залишається пасивним споглядачем подій, Віндем обрав інший шлях для своєї героїні. Спочатку, опинившись у невідомому для себе світі, Джейн приймає «правила гри» та сприймає все з прагматичної точки зору, намагаючись проаналізувати деталі. Навіть не розуміючи спочатку хто вона, головна героїня все одно підходить до вивчення незнайомого світу з аналітичної точки зору. Аналіз має дві сторони – з одного боку Джейн аналізує кожну деталь нового світу для того, щоб провести наукову роботу після того, як вона вийде зі стану галюцинацій, з іншого боку для того, щоб розкрити символізм образів, які вона бачить у сні, для подальшого самоаналізу. «Символи», виведені на передній план, стосуються кольорової гами (рожевий та блакитний кольори, які складають основу палітри інтер'єру в майбутньому світі) та гіперболізовані розміри мешканців «галюцинації».

Висновки до розділу 2

Об'єктом дослідження в Розділі 2 є поетикальні та наративні особливості твору. В ході дослідження та інтерпретації твору було реалізовано наступні завдання:

- проаналізовано наявність жанрових ознак антиутопії у повісті Джона Віндема та визначено, що твір відповідає їм;
- визначено художні доміанти репрезентації тілесності як топосу та центрального образу твору в рамках гендерної проблематики;
- визначено стратегії художньої репрезентації жіночої репродуктивності як суспільної функції;
- на основі інтерпретації твору Джона Віндема аргументовано вибір типу наратора.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження та комплексного аналізу художніх стратегій реалізації гендерної проблематики в антиутопії Дж. Віндема «Поглянь на дороги її» було визначено низку положень, які стосуються як теоретичного обґрунтування проблем, висвітлених у дослідженні, так і результатів інтерпретації твору. Також було реалізовано наступні завдання дослідження:

- Простежено розвиток антиутопічного жанру та вивчено теоретичні засновки розгляду проблематики антиутопії в контексті сучасних уявлень про утопічний жанр;
- Порівняно жанрові ознаки антиутопії, дистопії та утопії та взаємозв'язки, які існують між цими жанрами;
- Аргументовано наявність основних ознак жанру антиутопії у повісті «Поглянь на дороги її» та проаналізовано, згідно з якими формальними, наративними та сюжетними ознаками даний твір вписується в парадигму антиутопічного жанру;
- Визначено теоретичну базу вивчення концепції тілесності як об'єкту філософських та літературознавчих студій. Виявлено основні підходи до вивчення проблематики тілесності в контексті гендерної проблематики та суспільної функції тіла;
- Визначено художні доміанти репрезентації тілесності як топосу та центрального образу твору в рамках гендерної проблематики твору. Тіло виконує низку функцій у творі, а саме диференційну, культурну, прагматичну та символічну. Також, можна зробити висновок, що зображення тілесності в цьому творі вписується в парадигму антиутопічного зображення реальності і того, яку функцію відіграє зображення тіла в рамках антиутопічного твору. Тіло також виступає в ролі носія кодів та

символів, які допомагають визначити ставлення автора до гендерної проблеми;

- Визначено стратегії художньої репрезентації жіночої репродуктивності як суспільної функції. Жіночу репродуктивність проаналізовано з двох точок зору – біологічної та прогресивної. Обидва підходи є результатом впливу певних тенденцій у суспільстві, в якому жив автор, на формування образів «фертильного» тіла та визначення змін у баченні «головної функції» жінки в якості матері;
- На основі інтерпретації твору Джона Віндема було аргументовано вибір образу наратора. Вибір типу наратора та зображення жіночого суспільства можна пояснити за допомогою таких факторів: особисте сприйняття автором проблематики фемінізму, гендеру та тілесності; його сприйняття тенденцій у суспільстві та соціокультурні чинники; бачення ролі жінки в суспільстві, тощо.
- В ході дослідження визначено потребу у глибшому вивченні механізмів інтеракції між антиутопічними творами та проблематикою тілесності. Також, подальшого вивчення потребує творчість Джона Віндема, адже проблематика представлена в його творах є багатоплановим та актуальним об'єктом для дослідження.

RESUME

Contemporary conditions of existence reveal the fact that gender issues remain relevant and multi-faceted. Despite the spread of positive cultural processes, gender stereotypes demonstrate a high level of stability. It is not surprising as stereotyping is a complex phenomenon. Prejudice concerns any sphere of human existence, for example, the visual representation of bodies and one's function in a society.

The paradigm of gender stereotypes, which relate to a woman's body and her social function, vary in accordance with a perspective and historical period. Representation of gender issues in literary works is even more complex due to a number of factors – genre, epoch, the explicitness of the author's ideas, etc. The research of gender issues in a literary work requires taking into account the impact of the background issues on the author's narrative and his perspective. All these factors are relevant for analyzing gender issues in antiutopia «Consider her ways» by John Wyndham.

The **relevance** of the study consists in the necessity for getting a deeper insight into the interactive mechanisms between genre specifics of the literary work, the choice of textual strategies of presenting gender issues and the author's background.

The **purpose** of the study is to analyze textual strategies of presenting gender issues in John Wyndham's antiutopia «Consider Her Ways».

The following **tasks** are set to achieve the aim of the research:

- to trace the evolution of antiutopian genre and define its theoretical basis;
- to analyse antiutopian genre characteristics which are relevant to the novella «Consider her ways»;
- to define the main approaches to the issues of physicality within the framework of gender issues and social functions;
- to define textual strategies of presenting a body as a topos and a central image of the literary work within the framework of gender issues;

- to define the textual strategies of presenting female reproductive function as a social purpose;
- to define a reason for choosing a type of the narrator on the basis of the literary work's interpretation.

The **object** of the research is antiutopia «Consider her ways» by John Wyndham.

The **subject** of the research are the textual strategies of presenting gender issues in John Wyndham's antiutopia «Consider Her Ways».

Methodology for the research. A complex approach is used for the text analysis. Theoretical and methodological basis consists in studying the contemporary approaches to antiutopian genre (P. Ricoeur, K. Mannheim, I. Tuzovsky). Physicality issues are studied on the basis of works by O. Gomilko, D. Michel and others. Narratological, biographical, cultural-historical and social-historical approaches are also used for analysis.

The structure of the paper. The paper consists of introduction, two chapters, conclusions and the list of sources used. The total number of pages is 82 with 67 pages of the main text.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баталов Э. Я. В мире утопии: Пять диалогов об утопии, утопич. сознании и утопич. Экспериментах / Э. Я. Баталов. – Москва : Политиздат, 1989. – 318 с.
2. Баталов Э. Я. Социальная утопия и утопическое сознание в США / Э. Я. Баталов // Изд-во "Наука". – 1982. – 337 с.
3. Гомілко О. Є. Тілесність як поняття західної метафізики / О. Є. Гомілко, С. В. Пролеев // Культура народів Причорномор'я. – 1997. – № 2. – С. 137–141.
4. Гомілко О. Метафізика тілесності. Дослідження, розвідки, екскурси [Електронний ресурс] / О. Гомілко – *Режим доступу*: <http://www.philosophy.ua/ua/lib/books/research>. – Загол. з екрану.
5. Гомілко О. Феномен тілесності: дис. на здобут.... доктора філос. наук : 19.10.2007 / Ольга Гомілко. – К., 2007. – С. 339.
6. Добрынская Н. Г. Антиутопия: пространство государства и пространство личности / Н. Г. Добрынская // Культура народів Причорномор'я. – 2000. – № 15. – 16 с.
7. Жаданов Ю. А. Художня модель хронотопу в антиутопічному жанрі другої половини ХХ століття / Жаданов Ю. А., Кулікова І. І. // Питання літературознавства. – 2014. – № 89. – С. 97–106.
8. Косяк В. А. Людина та її тілесність у різних формах культури: досвід філософської інтеграції: дис.... канд. психол. Наук : 19.01.2007 / Валерій Косяк. – К., 2006. – 113 с.
9. Любимова А. Ф. Время и пространство антиутопии/Проблемы метода и поэтики в зарубежной литературе XIX-XX вв. / А. Ф. Любимова. – 1993. – С. 45–67.
10. Мангайм К. Ідеологія та утопія / К. Мангайм ; [пер. з нім. В. Швед]. – Київ : Дух І Літера, 2008. – 370 с.

11. Маркузе Г. Конец утопии / Герберт Маркузе // Логос. – 2004. – Т. 6. – №. 45. – С. 18–23.
12. Медведєва Н. С. Проблема співвідношення тілесності і соціальності в людині і суспільстві: дис. .... на здобут. .... наукового ступеня кандидата філос. Наук : 2005. – 27 с.
13. Михель Д. Тело в западной культуре / Д. Михель. – Саратов : Научная книга, 2000. – 172 с.
14. Муха О. Трансформація людської тілесності у ХХІ сторіччі: на шляху до «тіла майбутнього» / О. Муха // Соціогуманітарні проблеми людини. – 2010. – № 5. – С. 60-68.
15. Овчаренко Н. Художній спектр канадського постколоніалізму / Наталія Овчаренко // Слово і час. – 2016. – № 1. – С. 46-57.
16. Пархоменко І. І. Антиутопія: інтерпретація в сучасному літературознавстві / І. І. Пархоменко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна . –2011 . – № 62. – С. 217–222.
17. Погорелов В. В. Тілесність людини як категорія сучасної художньої культури / В. В. Погорелов // Вісник ХДАДМ. – 2011. – № 1. – С. 115–117.
18. Рікер П. Ідеологія та утопія / П. Рікер. – Київ : Дух І Літера, 2005. – 386 с.
19. Тузовский И. Д. Светлое завтра? Антиутопия футурологии и футурология антиутопий / И. Д. Сорокин. – Челябинск : Челябинская государственная академия культуры и искусств, 2009. – 312 с.
20. Шадурский М. И. Литературная утопия от Мора до Хаксли. [Електронний ресурс] / М. И. Шарудский – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/shadurs/03.php. – Загол. з екрану.
21. Эпштейн М. Тело на перекрестке времен. К философии осязания / М. Эпштейн // Вопросы философии. – 2005. – №. 8. – С. 66-81.

22. Baccolini R. Introduction. Dystopia and histories / R. Baccolini, T. Moylan // *Dark horizons*. – 2013. – C. 13-24.
23. Balasopoulos A. Anti-Utopia and Dystopia: Rethinking the Generic Field // *Utopia Project Archive / Antonis Balasopoulos*. – Athens : School of Fine Arts Publications, 2006. – C. 59–67.
24. Broege V. Views on human reproduction and technology in science fiction / Valerie Broege // *Extrapolation*. – 1988. – № 3. – C. 197–215.
25. Clareson T. D. The Neglected Fiction of John Wyndham: ‘Consider Her Ways’, *Trouble with Lichen and Web* / Thomas D. Clareson, Alice S. Clareson. – London : Palgrave Macmillan, 1990. – 103 c.
26. Dvorak M. Lire Margaret Atwood: the handmaid's tale / Marta Dvorak. – Rennes : Presses universitaires de Rennes, 2016 – 76 c.
27. Garnett R. Science fiction roots and branches: contemporary critical approaches / Rhys Garnett, R. J. Ellis. – Springer, 1990. – 206 c.
28. Kincaid P. Defined by a Hollow: Essays on Utopia, Science Fiction and Political Epistemology / P. Kincaid // *Ralahine Utopian Studies*. – 2011. – № 6. – C. 277-281.
29. Levitas R. Pragmatism, utopia and anti-utopia / Ruth Levitas // *Critical Horizons*. – 2008. – № 1. – C. 42-59.
30. MacLeod G. Spaces of utopia and dystopia: landscaping the contemporary city / G. MacLeod, K. Ward // *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*. – 2002. – T. 84. – №. 3–4. – C. 153– 170.
31. Merrick H. Challenging implicit gender bias in science: Positive representations of female scientists in fiction / Helen Merrick // *Jurnalul Practicilor Comunitare Pozitive*. – 2012. – № 4. – C. 744–768.
32. Murphy J. G. Considering Her Ways: In(ter)secting Matriarchal Utopias / Graham J. Murphy // *Science Fiction Studies*. – 2008. – № 2. – C. 266–280.

33. Paden R. Ideology and Anti-Utopia / Roger Paden // *Contemporary Justice Review*. – 2006. – № 2. – C. 215–228.
34. Piercy M. *Woman on the Edge of Time: The classic feminist dystopian novel* / M. Piercy. – Random House, 2016. – 135 c.
35. Rațiu S. E. Utopia, Ideology and Anti-Utopia / Simina-Elena Rațiu // *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Philologia*. – 2012. – № 4. – C. 83-90.
36. Slaughter R. A. *Futures beyond dystopia: Creating social foresight* / R. A. Slaughter. – Routledge, 2003. – 225 c.
37. Stock A. *Mid Twentieth-Century Dystopian Fiction and Political Thought: thesis ... Doctor of Philosophy : 29.03.2012* / Adam Stock. – Durham University, 2011. – 294 c.
38. Stover L. E. *Anthropology and Science Fiction* / Leon E. Stover // *Current Anthropology*. – 1973. – № 4. – C. 471-474.
39. Sweet D. R. *Addressing the "Wyndham Problem": A Versioned Approach to Textual Variation in John Wyndham's Postwar Novels : thesis ... Doctor of Philosophy : June 2018* / Daniel Ryon Sweet – 2018. – 64 c.
40. Tolan F. *Feminist utopias and questions of liberty: Margaret Atwood's The Handmaid's Tale as critique of second wave feminism* / F. Tolan // *Women: a cultural review*. – 2005. – T. 16. – № 1. – C. 18– 32.
41. Winner L. *Technology today: Utopia or dystopia?* / L. Winner // *Social research*. – 1997. – № 3. – C. 989–1017.